

NOR-NORK saileko *egin*-en hedadura geografikoa Gipuzkoan: ondorio batzuk testu zaharren azterketatik¹ *The geographical diffusion of bipersonal verbal forms with the auxiliary egin in Gipuzkoa: Some conclusions based on the analysis of old texts*

Olatz Leturiaga Angoitia*

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

ABSTRACT: In this article, I examine bipersonal verbal forms with the auxiliaries **ezan* and, especially, *egin* in Gipuzkoan texts. Drawing on a thorough analysis of 16th-18th century texts —and other monographs—, the main conclusions are: first, the western innovation *egin* of bipersonal irrealis verbal forms does not appear to have been used in Beterri and the north-eastern part of Gipuzkoa. Conversely, in the Urola and Goierri regions, which have been most closely connected with Western Basque, it appears that *egin* may have reached some towns here later than the 17th and 18th centuries: perhaps in the 19th or 20th centuries. Moreover, this innovation may have extended from Goierri to the south-central part of Tolosaldea. This being the case, I introduce some questions that have not been previously raised and that I believe are interesting to address: these questions are related to the breadth and diffusion of the western innovation in question.

KEYWORDS: historical dialectology; central Basque; auxiliary **ezan*; auxiliary *egin*; innovation.

LABURPENA: Saio honetan, Gipuzkoako testuetan ageri diren NOR-NORK saileko **ezan* eta, batik bat, *egin*-dun adizkiei erreparatzen diet. XVI.-XVIII. mendeetako testuetako —eta bestelako monografietako— datuak sakon aztertuta, honako hau da ondorioztatu dudana: alde batetik, ez dirudi NOR-NORK irrealis-etako *egin* Beterri eta Gipuzkoako (ipar)ekialdean erabili denik. Beste aldetik, badirudi mendebaleko euskararekin harreman estuena izan duten Urolan eta Goierri ez zela eskualde osora hedatzen *egin* XVII.-XVIII. mendeetan, eta geroago iritsi dela alderdi horietako zenbait herritara: demagun, XIX. edo XX. men-

¹ Lan honek Eusko Jaurlaritzaren Doktorego Aurreko Programako laguntza (2021-2022) jaso du, eta *Monumenta Linguae Vasconum 6: Avances en cronología de la historia y la prehistoria de la lengua vasca* (PID2020-118445GB-I00) ikerketa-proiektuaren barnean egin da. Eskerrak eman nahi dizkiet Iñaki Camino eta Eneko Zuloagari idazlanean egindako zuzenketa eta iruzkinengatik, baita Iker Salaberriari ere, zenbait zalantza argitzen laguntzeagatik. Lan hau hobetzen lagundu dute, halaber, ebaluatzaile anonomoen aholku eta oharrek, beraz, eskerrak haiei ere.

* **Harremanetan jartzeko / Corresponding author:** Olatz Leturiaga Angoitia. Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila, UPV/EHU. Letren Fakultatea (UPV/EHU). Unibertsitateen ibilbidea, z/g 01006 Vitoria-Gasteiz). – olatz.leturiaga@ehu.eus – https://orcid.org/0000-0002-7930-6576

Nola aipatu / How to cite: Leturiaga Angoitia, Olatz (2022). «NOR-NORK saileko *egin*-en hedadura geografikoa Gipuzkoan: ondorio batzuk testu zaharren azterketatik», *ASJU*, 56 (1), 1-42. (https://doi.org/10.1387/asju.23401).

Jasoa/Received: 2022-02-02; Onartua/Accepted: 2022-03-30. Online argitaratua / Published online: 2022-05-09.

ISSN 0582-6152 - eISSN 2444-2992 / © 2022 Instituto-Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo» (UPV/EHU)

deetan. Bestalde, baliteke Goierritik iritsi izana Tolosaldeko hego-erdialdera. Hori horrela izanik, mendebaleko berrikuntzaren espazio eta hedaduraren inguruan planteatu ez diren galdere batzuk eskaintzen ditut, aukera horietan pentsatzea ere interesgarri delakoan.

*HITZ GAKOAK: dialektologia historikoa; erdialdeko euskara; *ezan aditz laguntzailea; egin aditz laguntzailea; berrikuntza.*

1. Sarrera²

Saio honetan, **ezan* eta, batez ere, *egin* laguntzaileez osatutako NOR-NORK saileko perifrasiak izango ditut mintzagai. Perifrasi horiek aldaketak jasan dituzte historian zehar, balio eta, ondorioz, esanahi bat baino gehiago izan dituzte (Mounole & Lakarra 2018: 433):

[Aditzoina + **edin*] eta [aditzoina + **ezan*] perifrasiak pisuzko lekua dute Euskara Arkaikoaren aditz-sisteman. Batzuetan denbora-aspektu perifrasiak (iraganean), bes-tetan moduzkoak (agintera, baldintza, ahalera...), erabilera zabalenerako egiturak dira. Mendebaldean (A, B eta sartaldeko G), [aditzoina + **ezan*] iragankorraz gain, [partizipioa + *egin*] perifrasiak ere erabiltzen da, hots, biak lehian dira. Halere, joera eta mailakatzeko desberdinak daude garaien arabera.

Azken urteetan egin diren ikerketek eskertzen du, geroz eta gehiago dakigu **ezan* eta *egin* laguntzaileen inguruan, batik bat, mendebaleko *egin*-en inguruan: Lakarrak erakutsi zuen (2014: 197) mendebaleko euskararen “hautapen ezberdin” bat baino gehiago dela **ezan* orokorra baztertu eta *egin* erabiltzen hastea (*dezake* → *da(g)ike*; *ezazu* → *e(g)izu*, etab.); hain zuzen ere, Mendebaleko Euskara Zaharraren (MEZ) berrikuntzat hartu zuen.³

Orain arteko ikerketen arabera (cf. Zuloaga 2019a; Urgell 2020), pentsa daiteke NOR-NORI-NORK sailean sartu zela lehendabizi *egin*, eta geroago, NOR-NORKera hedatu zela: adizki irrealisetakoa sail tripertsonalean geografikoki hedatuago eta gramatikalki finkatuago ageri da, beraz, pentsatzen da hedatze eta nagusitze hori gertatzeko nahikoa denbora daramala berrikuntzak hizkera horretan, eta ez dela berria; adizki irrealisetakoa sail bipertsonalean, aldiz, geografikoki mugatuago eta gramatikalki nagusitasu-

² Gehien aipatuko ditudan testuen laburdurak (gehienak *EHHE-200*dik, beste batzuk *Orotariko Euskal Hiztegitik* edo moldatuta): Azkoitiko bertsoak: AzkBerts (1515, cf. Ariztimuño 2020b); *Salmo Miserere*: Miserere (xvi, cf. Akesolo 1982); Baltasar Etxaberen bertsoak: Etxabe (xvi, cf. Mitxelena 1964); Azkoitiko *Sumario Brevea*: SumBrev (1614, cf. Urkizu 2009); Elduaingo bertso iraingarriak: EldBerts (1619, cf. Bilbao 2014); Isastiren erretratuak: Isasti (1620, cf. Mitxelena 1964); Errezilgo abadesaren gutunak: ErrezilGut (1622, cf. Sarasola 1983); Goierriko Gabon-kanta: GabKant (1705, cf. Kaltzakorta 2019); Otxoa Arinen dotrina: OArin (1713); Lasarteko bertso zahar bat: LasartBerts (1716, cf. Satrustegi 1983a); Lubietaren gramatika: Lubieta (1728 [Gidor Bilbaoren transkripzioa]); Larramendiren Azkoitiko sermoia: AzkSerm (1737, cf. Lakarra 1985); Azpeitiko altzagatarren gutunak: AzpGut (c. 1738, cf. Madariaga *et al.* 2009); Irazustaren dotrina: Iraz (1739); Zegamako dotrina: ZegDot (1741, cf. Ondarra 1984); Donostiako Pepe eta Josefaren gutunak: DonostiaGut (1761, cf. Satrustegi 1983b); azeriak harrapatzeko Berastegiko errezeta: Berastegi (1763, cf. Satrustegi 1975); Tolosako Vicente Zua-zolaren bertsoak: ZuaZola (1775, cf. Satrustegi 1995); Azpeitiko udal-agindua: AzpAgin (1786, cf. Madariaga *et al.* 2009); Goierriko platika: GoiPlat (xviii, cf. Murugarren 1984); Loiolako dotrina: LoiolaDot (xviii, cf. Altuna 1995a); Etxagarai: Etxag (xviii-xix, cf. Zavala 1964); Otaegi Beizamakoa: Otaegi (xviii-xix, cf. Otaegi 1993).

³ Eguno Araba, Bizkaia, Gipuzkoako zati bat eta Nafarroa Garaiko mendebaleko ibar batzuk sartuko lirake MEZ deituriko makrodialekto horretan (cf. Lakarra 2014).

nik lortu gabe ageri da, beharbada, denbora laburragoa daramalako.⁴ Berrikuntzaren garaiaren ildotik, Zuloagak (2019a) proposatu zuen *egin* ez bide dela uste bezain zaharra: hau da, ez dela MEZ sortzen hasi zen VIII.-IX. mende ingurukoa (cf. Urgell 2020: 715), baizik eta geroagokoa, XIII.-XIV. mende ingurukoa (Zuloaga 2019a: 702); hala ondorioztatu zuen berrikuntzaren hedadura geografikoa eta indarra aintzat hartuta.⁵

Aipatu berri ditudanak zentzuzko hipotesiak izanagatik, hipotesiak baizik ez dira, zaila baita hedadura geografiko desberdinetik ondorio kronologikoak ateratzea (Camino 2008: 224-225); izan ere, baliteke berrikuntzak sail eta eremu bakoitzean izandako indarrari zor izana hedadura geografiko zabal edo mugatuagoa, eta ez, nahitaez, kronologiari. Halaber, **ezan* eta *egin* laguntzaileez ari garenean ezinbestean aipatu beharreko beste lanetako bat da Mounolek (2007) egindakoa: [aditzoina/partizipioa + **edin!* **ezan/egin*] egituraz osatutako perifrasiaren azterketa sakona egin, eta euskalkietan historikoki gertatutako aldaketen eta garapenaren berri eman zuen. Ariztimuñok (2020a: 62), labur bada ere, *egin* laguntzaileak Gipuzkoako testu zaharrenetan duen hedadura aztertu zuen beste ezaugarri batzuekin batera, eta honako hau ondorioztatu zuen —Mounoleren (2007) ildo beretik—: Gipuzkoan zenbat eta mendebalerago eta denboran atzerago joan, *egin* gehiago erabili da; erdi-ekialdeko eremuan, berriz, NOR-NORI-NORK egituraren baizik ez da ibili, salbuespen gutxi batzuk gorabehera.

Aurreko ikerketen ildo beretik jarraituz, honako hau da saio honen helburua: Gipuzkoako testuei hobeto begiratzea NOR-NORK sailean mendebaleko *egin*-ek duen Gipuzkoa (erdialde)ko hedaturaz gehiago jakiteko. Izan ere, orain arteko ikerketetan alderdi horretako testuak aztertu direnean, ondoko hizkeren azterketa osatzeko asmoz aztertu izan dira gehienetan, baina ez Gipuzkoako euskaran berriaz sakontzeko asmoz. Hori dela eta, Goierriko eta Urolako *egin*-en erabilera zehazten saiatu naiz geografian, garaiaren eta banaketa funtzionalaren arabera. Horrez gain, Tolosaldean, Beterri nahiz Gipuzkoako (ipar)ekialdean ere begiratu diot ezaugarri honi, bertan ere NOR-NORK sailean benetan erabiltzen den edo erabili izan den jakiteko. Azalpen bat baino gehiago egon daitezke *egin* laguntzaileak lehen testuetatik (XVI. mendetik) gaur egun arte izandako Gipuzkoako hedadura geografikoari dagokionez:

- a) Baliteke demikoki hedatu izana. Hala balitz, bi eskualde bereizi ahalko liriteke gramatikalki Gipuzkoan, *egin* duena eta *egin* ez duena; bi eskualde horien arteko muga bortitza izan liteke, baina tarteko beste eskualde bat ere egon liteke bietatik daukana, **ezan* eta *egin*.
- b) Baliteke hierarkikoki hedatu izana. Kasu honetan, ekonomikoki garrantzitsuak (izan) diren Gipuzkoako herri/hiritan erabil zatekeen lehendabizi,

⁴ Urgell (2020: 712-713): “**Ezan* Euskara Arkaikoan orokorra bazen ere, susmoa dugu antzina NOR-NORK jokoak baino ez zuela eta *egin*-en berrikuntza hau ditransitiboetatik sartu zela, hain zuzen, NOR-NORI-NORK saila aski dialektalizatua delako: mend. *egin* (*erosi degiogun*) vs. erdialdea **ezan* (*eros(i) diezaogun*) vs. hego-nafarrera **erazan* (cf. Elizalde 1609 *eros draçogun*; ik. Camino 2004: § 5.4.12)”.

⁵ Zuloaga (2019a: 702): “Aitzitik, corpus historikoak argi erakusten du *egin* ez dela forma bakarria eremu horietan, Euskara Arkaikoan eta Zaharrean lehen agertzen baita **ezan*-ekin are Bizkaian ere [...]. Horren argitan zalantza egin liteke *egin*-i legokiokkeen garai linguistikoaz, baina gakoa kronologian dagoelakoan nago: Mendebaleko Euskara Zaharreko ezaugarria izan arren, ez du zertan IX-X. mendeetako izan, *a + a > ea* baino berriagoa izan daiteke, eta berritasun horrek azalduko luke, zati batean behintzat, zergatik ez den bakar lehenengo testuak agertzen direnean. [...] XIII-XIV. mendeetako berrikuntzat bat *egin*-en gramatikalizazioa”.

baina ez herri txikiagoetan; halere, baliteke geroago herri txikiagoetara ere hedatu izana, leku garrantzitsu horiek ondoko herri txikiagoekin izandako harremanarengatik.

Hortaz, mendebaleko *egin*-en Gipuzkoako erabilera aztertu dut eskualdez eskualde. § 2n, azterketarako erabilitako testuen ezaugarriak aipatuko ditut, bildutako datuak egoki interpretatzeko ezinbestekoa delakoan. § 3n, corpusean bildutako NOR-NORK saileko **ezan* eta *egin*-dun adizkiei erreparatuko diet; orain arte esandakoak berrikusiko ditut, baita testuetako adizkiak aztertzean sortutako zalantza eta zailtasunen berri eman ere. Gipuzkoako testuak sakon aztertu ondotik, honako hau ondorioztatu dut: ez dirudi NOR-NORK saileko *egin* Beterrin eta Gipuzkoako (ipar)ekialdean baliatu zenik eta, gainera, badirudi mendebaleko euskararekin harreman estuena izan duten Urola eta Goierri eskualdeen barrenean (ere) aldakortasuna zegoela —eta dagoela— herri batetik bestera. Hala, mendebaleko berrikuntzaren espazio eta hedaduraren inguruan planteatu ez diren galdera batzuk eskainiko ditut aukera horietan pentsatzea ere interesgarri delakoan, nahiz eta galdera horiei ziurtasunez erantzutea zaila den.

Izatez, ezin bana daitezke NOR-NORK saileko *egin* laguntzailearen gorabeherak NOR-NORI-NORKEKO adizkietatik. Alabaina, sail triperpsonalean geografikoki hedatuago eta gramatikalki finkatuago ageri arren, sail horretan ere adizki mota bat baino gehiago bildu ditut Gipuzkoako testuetan. Uste dut gaia mantso eta sakon lantzea merezi duela mendebaleko *egin*-ek tokian tokiko sistema gramatikalean izandako bilakaera hobeto ezagutzeko; horregatik, NOR-NORKEKO adizkietara mugatu naiz saio honetan, eta beste argitalpen batean emango dut NOR-NORI-NORKEKO gorabeheren berri (Leturiaga prestatzen-a).

2. Erabilitako corpusaren ezaugarriak

Corpusaren zati handiena XVI.-XVIII. mendeetako Gipuzkoako testuek osatzen dute. Dialektologia historikoaren alorreko hainbat lanek erakutsi dutenez, testu zaharrak oso baliagarri izan daitezke alderdi bateko euskara ezagutzeko. Alabaina, garai zaharragoetako idatzietako datuak ezin daitezke edonola interpretatu, eta ikertzaileak beharrezkoa du testu horien inguruko ezagutzan sakontzea. Ildo beretik, Caminok honako hau dio (2009: 311): “Zail da idazki zahar bateko aldaeretan ageri den aniztasuna dialekto horren garai hartako benetako izaeraren isla den, orduko eragin literario nagusiaren zama den, ala ahozko dialekto bat baino gehiago idazki berean nahastearen ondorio den jakitea”. Izan ere, testu bakoitzaz dugun ezagutza ez da berbera, ezta testu bakoitzak eskaintzen duen fidagarritasun dialektala eta ikuspegi kronologikoa ere. Beheko taulan adierazi dut saio hau egiteko aztertu ditudan idatzien estatus dialektala, hurrenkera kronologikoari jarraituta:⁶

⁶ Saio honetan gehien aipatuko direnak sartu ditut taulan. Jarraian adieraziko dudana bezala, XVIII. mendearen lehen erdira artekoak eman diet lehentasuna, eta horregatik, horiek sartu ditut taulan bereziki. Erabilitako gainerako testuei dagokienez, idazlanean bertan zehaztuko ditut argigarri diren datuak. Bestalde, honako lan hauez baliatu naiz testuetako egileei eta euren hizkerari buruzko datuak osatzeko: Altuna (1995a), Aranburu *et al.* (1999), Ariztimuño (2020b), Bilbao (2012, 2014), Lakarra (1985), Madariaga *et al.* (2009), Mounole & Lakarra (2018), Murugarren (1984), Ondarra (1984), Sarasola (1983), Satrustegi (1975, 1983a, 1983b, 1995), Zuloaga (2019a).

1. taula

Aztertutako Gipuzkoa erdialdeko testuen ezaugarriak (cf. Camino 2016: 93)

Testua	Egilea	Nongo hizkera	Literatur gipuzkeraren eragina	Fidagarritasun dialektala	Sekuentzializazio kronologikoaren ikuspegi ⁷
Urola					
AzkBerts (1515)	Ezezaguna	Azkoitikoa izan daiteke ⁸	Ez	Bai	Ez
Erxabe (xv)	Baltasar Erxabe	Oikia ⁹	Ez	Bai	Ez
SumBrev (1614)	Ezezaguna	Azkoitia	Ez	Bai	Ez asko
ErrezilGut (1622)	Azpeitiko abadesa erre-zildarra (ezezaguna)	Azpeitia edo Errezil	Ez	Bai	Ez
AzkSerm (1737)	Manuel Larramendi	Berterrikoa, baina Azkoiti aldeko ezaugarri batzuekin	Bai	Ez erabatekoa	Bai
AzpGut (cf. 1738)	Maria Josefa Altzaga (1-2. gurutak) eta Ignazio Bertiz (3. gurutak)	Azpeitiko Elosiaga auzoa (1-2); ez dakigu ziur (3) ¹⁰	Ez dirudi	Bai	Ez asko, Azkoititik eskuin testuak falta ditugulako

⁷ Zutabe honetan adieraziko da ea testuak baduen eskualdeko lehenagoko testurik alderatu ahal izateko, eta beraz, hizkuntza-ezaugarrien sekuentzializazio kronologikoaren ikuspegiak eduki daitekeen (cf. Camino 2016: 94).

⁸ Baina, Ariztimuñok dioen bezala (2020b: 16), ezin bazter daiteke “Azkoitikoa ez bestelako hizkera bat” islatzea, Goierri alderagokoa, edo are Gipuzkoa ondoko nafarra ere. Hala eta guztiz ere, hipotesi horrek badu arazo bat (Ariztimuño 2020b: 16, 65. oin-oharra): poemetako batean *aa > ea* bilakaera aditzean ere badago (*vunijoean*), eta orain arte halakoak, gehienez ere, Deba arroan ageri ziren Gipuzkoan; honenbestez, errazago litzateke testua mendebaleragokoa dela pentsatzea, Nafarroatik gertukoa baino.

⁹ Testuak, berez, ez du askorako ematen, baina Zuloagak (2019a) Oikia aldekozat hartzen du, egilearen jaioterria delako.
¹⁰ “Altzaga familiaren erxea ez dago Azpeitia herrigunean bertan, ezpada hegualderago, Urrestillara bidean, Elosiaga auzoan” (Zuloaga 2019a: 229). Bestalde, badirudi Ignazio Bertiz, altzagarren zerbitzari eta ondasunen administratzailea, Zumaiian bizi zela, nahiz eta ez dakigun haren jaioterria zein den (Mardiaga *et al.* 2009: 10-11). Donostiako Elizbarrutiko Arxibio Historikoan begiratuta, Joseph Ygnacio Bertiz delako bat ageri da, Zumaiian bataiatua 1708an; bera ote da bila gabiltzana, eta beraz, zumaiarra ote zen jaiotzez? Haatik, beste Ygnacio Bertiz bat ere ageri da, Azpeitian bataiatua 1685ean. Oraingoz, zaila da jakitea bata ala bestea ote zen, baina berak idatzitako testuan ageri den *a + a > ea-k (domeguca)* pentsatzen du ez zela Zumaiakoa.

Testua	Egilea	Nongo hizkera	Literatur gipuzkeraren eragina	Fidagarritasun dialektala	Sekuentzializazio kronologikoaren ikuspegia
AzpAgin (1786)	Ygnacio Joseph Vicuña	Azpeitia ¹¹	Ez dirudi	Bai	Ez asko, Azpeitia herriguneko testuak falta ditugulako
LoiolaDot (xviii)	Ezezaguna	Loiola ingurukoa izan daiteke ¹²	Ez dirudi, baina landu-kutsua du	Bai, baina ezaugarri batzuekin zalantza	Ez asko
Goierri					
GabKant (1705)	Ezezaguna	Zaila zehazten	Ez dirudi	Bai, baina ez dugu jatorri zehatza ezagutzen	Ez
OArin (1713)	Jose Otxoa Arin	Ordizia	Ez dirudi, baina landu-kutsua du	Bai	Ez
ZegDot (1741)	Ez dakigu ziur, baina Martin de Urreaga izan daiteke itzultzailea	Zegamakoa izan daiteke	Ez dirudi, baina babiliteke ezaugarriten batean	Zaila jakiten	Ez asko, ez dugulako Goierriko hegoaldeko beste testurik
GoilPlat (xviii)	Ezezaguna	Zaila zehazten ¹³	Baliteke	Zaila jakiten	Bai

¹¹ Donostiako Elizbarrutiko Arxibo Historikoaren arabera, Ygnacio Joseph Vicuña Basazabal Azpeitiko Soreasun bataiatu zuten 1757an, eta herri berean hil zen 1809an.

¹² Baina zalantza sortzen da ezaugarri batzuei dagokienez. Honela dio Alrunak (1995a: 613): “Aipatutako ezaugarriak aintzakotzat hartzen baditugu, Loiolan urte asko zeramatzan jesulagun nafarren batengun pentsa liteke agian, han eta hemen bere jatorrizko euskara isurtzen zaiolarik, batzuetan”.

¹³ “Dada la temática, me asaltó la sospecha de que pudiera ser un texto compuesto por el P. Mendiburu o el P. Cardaveraz; pero la caligrafía es diferente a la de ambos, lo que no impide que fuera compuesto por alguno de ellos, en cualquiera de sus misiones populares del Goierri, y copiado luego por algún otro clérigo de la zona y hasta corregido y ampliado más tarde por otra mano” (Murugarren 1984: 187). Testuak hizkuntzari begiratu, Goierriin espero diren ezaugarri dialektal batzuk ageri dira: *dol bala*, *beceal debea*, *dében*, *cinduzen*, *zatatana*, *sugetadu*, etab. Bestalde, Goierriin ahozkoan espero ez diren beste ezaugarri batzuk ere badaude: *dute*, *dituzte* eta *dizute*, *sosegatu* eta *cumplim*, etab. (cf. Murugarren 1984). Nolanahi ere, ezaugarri horiek nahiko ohikoak dira Gipuz-koako testuetan, eta beraz, Goierriko norbaitek idatzia izan daiteke testua, nahiz eta eskualde horretan ahozkoan espero ez diren ezaugarri batzuk izan.

Testua	Egilea	Nongo hizkera	Literatur gipuzkeraren eragina	Fidagarritasun dialektala	Sekuentzializazio kronologikoaren ikuspegia
Tolosaldea					
EldBerts (1619)	Joan Olaondo izan daiteke ¹⁴	Elduain ingurukoa	Ez	Bai	Ez
Iraz (1739)	Juan Irazusta	Alkiza ingurukoa	Baliteke, baina herri-hizkerako ezaugarriak ere baditu	Bai	Ez
Berastegi (1763)	Ezezaguna	Berastegi ingurukoa izan daiteke ¹⁵	Ez	Bai	Ez asko
Zuazola (1775)	Vicente Zuazola	Zaila zehazten, ezaugarri batzuetan mendealeragokoa dirudi	Ez dirudi, baina landu-kutsua du	Zaila jakiten	Bai
Beterri					
LasartBerts (1716)	Juan Etxeberria dela uste da	Lasartekoa izan daiteke ¹⁶	Ez	Bai, baina ezaugarri batzuekin zalantza	Ez
Lubietia (1728)	Joseph Domingo de Lubieta	Donostia ingurukoa	Baliteke, baina herri-hizkerako ezaugarriak ere baditu	Zaila jakiten	Ez
DonostiaGut (1761)	Pepe eta Josefa	Donostia	Ez	Bai	Ez asko

¹⁴ Joan Olaondo apaizaren etxean aurkitu zituzten euskarazko bi bertso-sorrak (cf. Bilbao 2014).

¹⁵ Satrustegik dioenez (1975: 237), Berastegiko baserri batean jaso zuen Tolosako Juan Garmendia Larrañagak.

¹⁶ Baina Lasarten espero ez den ezaugarri/hitzen bat dago: *berbea* (16), *ongui* (6); cf. Satrustegi (1983b: 576).

Kokapen ziurrik gabekoak					
Miserere (xvi)	Ezezaguna	Gipuzkoako sartaldekoa izan daiteke ¹⁷	Ez	Bai, baina ez da- kigu ziur nongoa eta noizkoa den	Ez
Isasti (1620)	Lope Martinez Isasti	Zaila zehazten	Ez	Zaila jakiten ¹⁸	Ez

¹⁷ Hala diote Mounolek & Lakarrak (2018); ildo beretik, Zuloagak (2019a) “mendebalekozat edo hegoaldekozat” hartzen du. Horregatik, lan honetan Goierriko testuekin batera aztertuko dut. Dena dela, Urgellek uste du (2020: 717) “kokapen-aukerak zertxobait zabaldu behar” direla, eta beraz, gaia ez dago itxita.

¹⁸ Reguerok (2019a: 180) goi-nafarreraren corpusean sartzen ditu, baina erretrauk toki bat baino gehiagoratan bildu izanaren aukera ere aipatzen du (2019a: 191). Ildo beretik, Zuloagak dio (2019a: 234) balitekeela $a + a > ea$ duen erretraua (*Illanbeco jostea*, *arguitaco* lotsea; 52) disimilazioa arrunt zen Gipuzkoako eremu batean jaso izana, eta ez idazlearen jatorria den Lezon edo Gipuzkoako ekialdean; izan ere, $a + a > ea$ gabeko *olaac* (ergatibo singularra) ere badakur (12. erretraua), eta, inguru eta garai hartako beste lekukotasunik ez dugunez, errazena da pentsatzea *lotsea* dakarren erretraua $a + a > ea$ erabiltzen zen lekuren batekoa dela. Era berean, baliteke *egin* duena Gipuzkoako sortaldean jaso ez izana, baizik eta mendebalerago. Dena dela, Urgellek uste du (2020: 717) Isastiren atositzen lekukotasunaren balioa berrikusi beharra dagoela.

Azken ohar bat egin nahiko nuke erabilitako corpusari dagokionez. XVIII. mendearen bigarren erditik aurrerako testuetan, *egin* baztertu eta **ezan* hobestearen aldeko joera nabari da. Halere, pentsa daiteke ez dela Gipuzkoako hizkera batzuetan izandako benetako aldaketaren isla, eta lotuago dagoela garai hartan zabaltzen ari zen literatura-giroarekin: Larramendiz gero, literatur gipuzkera eratuz joan zen, gero eta ezaugarri jakinagoekin, gero eta indar gehiagorekin; ondorioz, Beterriko hizkeratik kanpoko ezaugarriak, batez ere bizkaieratzat har zitezkeenak, gutxiesten hasi ziren (cf. Lakarra 1985). Horregatik, XVIII. mendearen bigarren erditik aurrerako idazkiak, erabiltzekotan, azterketa osatzeko baizik ez ditut erabili. Idazle jantzi eta xumeen arteko bereizketa egiten saiatu naiz, eta idazle jantzizat har daitezkeen testuak —Larramendirenak edo haren itzalpeko egileren batenak izan daitezkeenak— zuhurtziaz aztertu ditut. Dena dela, idazkera-kontzientziak eragindako hautu linguistikoak ez dira andoaindarrak hasitako mugimendura mugatzen, eta XVIII. mendearen lehen erdia baino lehenagoko testu batzuetan ere nabari da nolabaiteko kutsu landua. Hori dela eta, hizkuntza-ezaugarrietan jarri dut arreta bereziki idazkien fidagarritasun dialektala erabakitzerakoan.

Bestalde, azterketa osatzeko ondoko lurraldeetako testuei ere begiratu diet, dialektologiak ezinbesteko duen konparazio-lanari helduta (cf. Camino 2004). Halaber, testu zaharretan bildutakoaz gain, monografia berriagoetan jaso dena ere kontuan hartu dut, Gipuzkoa (erdialde)ko euskararen ezagutza osoagoa eskuratzeko.

3. NOR-NORK saileko *egin* laguntzailearen hedadura geografikoa

3.1. Perfektibo zaharra

Mounolek esaten duenez (2007: 97), perfektibo zaharra da **ezan* laguntzaileari sendoen eusten zaion balioetako bat: **ezan* ageri da XVI. mendean araberraz, eta XVII. mendera arte bizkaieraz eta gipuzkeraz.¹⁹ Alabaina, *egin* erabiltzen den perfektibo zaharraren adibideak ere badaude aztertutako Gipuzkoako testuetan (2a, 2b):

- (1) a. *orreyñ çulez ninduçula, / nola amora* NENÇAÇUN ‘amoratu ninduzun’ (AzkBerts 1515: A3-4)
- b. *Eliçara vanijoean colpeau* ar NEÇANEAN ‘hartu nuenean’ (AzkBerts 1515: D6)
- c. *Zeure i(t)z santuetan justu* irten ZENZAN ‘irten zinen’, / *jusga ZINZAENAK* benzutu ZINZAN ‘juzgatu zintuenak garaitu zintuen’ (Miserere XVI: 14-15. lerroak)
- (2) a. *Colpe andiac* jo NENGUIAN ‘jo ninduen’ *vioçonen erdian* (AzkBerts 1515: D5)

¹⁹ Mounolek (2007) erabilitako hitzak ekarri ditut hona, nahiz eta *gipuzkera*, *bizkaiera* eta *arabera* terminoak erabiltzea arriskugarri izan daitekeen, ez baita erraza zehazten linguistikoki zer diren; ikus Urgellek (2020: § 3) *Arabako euskara* eta *arabera* terminoen inguruan esandakoak.

- b. *Illac* aguin CEGUIAN ‘agindu zuen’, *viciac bere naya* (Isasti 1620: 50. erre-fraua)²⁰

Azkoitiko bertsoek (1515) erakusten dute XVI. menderako bazegoela *egin* laguntzailea bertan, **ezan*-ekin batera. Haatik, goian zerrendatutako adibideen bidez, ezin dezakegu jakin mendebaleko *egin* noraino hedatzen edo nora mugatzen zen geografikoki Gipuzkoan XVI.-XVII. mendeetan (§ 2): ez dugu ezagutzen *Salmo Miserere* (XVI) testuaren kokapen edo jatorri zehatza; hala, Azkoitiko bertsoetako (1515) eta Isastiren errefracuetako (1620) adibide bana gutxiegi dira *egin*-ek, NOR-NORK sailean eta perfektibo zaharraren balioan, Gipuzkoan izan zezakeen hedadura geografikoaz ondorio sendoren bat ateratzeko. Izan ere, kontuan hartu behar da balitekeela Isastiren errefracuak toki bat baino gehiagotan jaso izana, eta Azkoitiko bertsoetan (1515) islatzen den hizkera orduko Azkoitiko euskara delako hipotesia ere ez da erabat ziurra (cf. Ariztimuño 2020b).

3.2. Irrealisak: agintera, xedezkoa, ahalera (eta baldintza)

XVII.-XVIII. mendeetako Gipuzkoako testuetan, **ezan* nahiz *egin* laguntzaileak aurkitzen dira NOR-NORK irrealisetan osagarri singularrarekin, eta **ezan* (oro har) osagarri pluralarekin (Lakarra 1986: 658). Halere, *egin*-en adibideren bat ere badago osagarri pluralarekin (Mounole 2007: 98). Jarraian, Gipuzkoa (erdialde)ko eta ondoko lurraldeetako NOR-NORK irrealisen agerraldiei erreparatuko diet, eskualde bate-tik bestera alderik baden ikusteko.

3.2.1. Urola

Azkoitiko bertsoetan (1515) ez dago adizki irrealisik, baina bai *Sumario Brevean* (1614). Testu horretan ikus daiteke XVII. menderako *egin* laguntzailea erabiltzen zela Azkoitian NOR-NORK saileko aginteran eta xedezkoan (ahalerako adibiderik ez dago testuan); oraingoan ere, **ezan*-ekin batera ageri da espero zitekeen bezala, Bizkaian ere hala delako. Baldintzazko adibide bat ere badago *egin*-ekin:

²⁰ Adibide horretan *egin* aditzoinarekin ageri da. Mounolek dioenez (2007: 82), salbuespenak dira halakoak: “*Egin* laguntzaileak guziz alderantzizko garapena erakusten du. Hastapenetik partizipioa du nagusi eta aditzoina salbuespen. [...] Gure ustez, datu hauek erakusten digute *egin* laguntzailearekilako perifrasiaren jatorrizko forma [partizipioa + *egin*] gisakoa zela, eta aditzoinaren erabilera egitura horretan bigarrenkaria dela, **edin* eta bereziki **ezan* laguntzaileekilako analogiaz sortua”.

2. taula

Azkoitiko SumBrev-en (1614) dauden NOR-NORK irrealisak

	<i>egin</i>	<i>*ezan</i>
Agintera		
Zuk-hura	<i>erakusi egizu</i> (2)	
Hark-hura	<i>abisadu begi</i> (20); <i>egin dagiana</i> (17)	
Haiek-hura	<i>erresadu begie</i> (7), <i>enzun begie</i> (7), <i>esan begie</i> (7), <i>eduki begie</i> (12), <i>siñistu begie</i> (22), etab.	<i>bizitadu dezaela</i> (16), <i>abisa dezaela</i> (16)
Haiek-haiek		<i>amau izate</i> (12) ²¹
Xedezkoa		
Hark-hura		<i>faborezi dezan</i> (11), <i>probei dezan</i> (17), <i>egin dezan</i> (19)
Haiek-hura		<i>ykasi dezaen</i> (12), <i>errezibi dezaen</i> (20)
Hark-haiek	<i>eskribidu eragin dagizan</i> (16)	<i>goza dizan</i> (20)
Baldintza		
Hark-hura	<i>ezin ezpalegi esan</i> (17; jatorrizkoan <i>ezpategi</i>)	

Urolako gainerako testuak aztertuta, honako bereizketa hau egin daiteke: alde batetik, Oikiako Etxaberen testuan (xvi), Errezilgo gutunetan (1622), Azpeitiko Elosiaga auzoko gutunetan (c. 1738) nahiz Azpeitiko udal-aginduan (1786) **ezan* laguntzailea soilik dago NOR-NORK irrealisetan. Beste aldetik, Azkoitiko sermoian (1737) *egin* eta **ezan* laguntzaileak lehian dira, *Sumario Brevean* (1614) bezala; beraz, sermoi hori Larramendi andoaindarrak idatzitakoa izan arren, badirudi Azkoitiko 1614ko datuekin bat datorrela, eta Azkoitiko hizkera islatzen duela ezaugarri honetan behinik behin:²²

²¹ Ez da ohikoa *b*-rik gabeko *izate*, cf. Beizamako Otaegiren (xviii-xix) *bitzae* (cf. Otaegi 1993: 219). Julen Manterolak ohartarazi dit perifrasi horren irakurketa zuzena *ama uizate* izan litekeela; izan ere, testuko gainerako partizipioak *d*-dunak dira (*-adu* eta *-idu*, cf. 12 *amadu zeban*), eta **ezan*-ekin aditzoina (ere) erabiltzen du (cf. 13 *abisadu bear deu* baina 16 *abisa dezaela*).

²² Nolanahi ere, zalantza sortzen da adibide batzuekin, esate baterako, *zaguitzala* ‘zaitzala’ (1737: 12) eta *zaguitzaten* ‘zaitzaten’ (1737: 19) adizkiekin: *Euskal Klasikoen Corpusean* (EKC) bilaketa eginda, Bizkaian baizik ez dira ageri *zagizan/zagizala* erakoak. Hori horrela izanik, benetan erabiltzen ote ziren Azkoitian *egin* laguntzaileak diruditen adizki horiek? Edo zuzenketak dira, eta beraz, Larramendik *zaitzala* eta *zaitzaten* (**ezan*) adizkiak *egin* laguntzaileko adizkitzat hartu eta *-g-* erantsi izanaren ondorio?

3. taula

Urolako testuetan bildutako NOR-NORK agintezkoak

		<i>egin</i>	<i>*ezan</i>
Etxabe (xvi)	Zuk-hura		<i>erregu eçaçu</i> (162 or.)
ErrezilGut (1622)	Zuk-hura		<i>serbi deçaçula</i> (64-65. lerroak)
	Hark-hura		<i>ecarri beça</i> (4. lerroa)
	Zuk-haiek		<i>sofri içaçu</i> (14-15. lerroak), <i>ygaro yçaçu</i> (38. lerroa)
AzkSerm (1737)	Zuk-hura	<i>isuri eguizu</i> (11)	
	Hark-zu	<i>atera zaguitzala</i> (12)	
	Guk-hura	<i>bila daguigun</i> (9), <i>adi daguigun</i> (12), <i>icusi daguigun</i> (2)	
	Zuek-hura		<i>beguir[a] ezazue</i> (8), <i>icusi ezazue</i> (8), <i>pensa ezazue</i> (9) ²³
	Haiek-zu	<i>dei zaguitzaten</i> (19)	
	Haiek-hura	<i>urratu ceguiela</i> (17) ²⁴	<i>artu eztezaela</i> (18)
	Hark-haiek	<i>onda daguitzan</i> (12)	
	Guk-haiek		<i>gogora ditzağun</i> (9)
AzpGut (c. 1738)	Zuk-ni		<i>abisa nazazu</i> (2. gutuna)
	Hark-haiek		<i>biral dizala</i> (2. gutuna), <i>rezevi dizala</i> (3. gutuna)
AzpAgin (1786)	Hark-hura		<i>ez dezala jocatu</i> (14 or.)
	Haiek-hura		<i>eguin dezela</i> (14 or.), <i>irten dezela</i> (15 or.)

²³ *Egizue* ere badago, baina adibideak [izena + *egin*] erakoak dira. Esate baterako, *negar egin*-ekin honako adibide hauek daude: “EGUIZUE *negar*, gizonac, ecusteaz andreric eder preciatuena, alaco miñez auno eguiña”; “[*negar*] EGUIZUE, emacumeac, beste emacume bat onela icustez”; “[*negar*] EGUIZUE, alargunac, munduan izandu dan alargunic tristeena icustez” (AzkSerm 1737: 11).

²⁴ Orainaldiko *dagiela* ere badago, baina adibideak [izena + *egin*] erakoak dira. Esate baterako, *eztanda egin*-ekin: “badiozue ondo dagocala, il dedilla naibadeu, ala nai dezuela, ta naiz *eztanda* DAGUIELA, baita il ere dedilla doloz ta miñez Virgiña guciz santea. Bay bai, badira emen asco onezaz alegatzen diranac” (AzkSerm 1737: 18).

4. taula

Urolako testuetan bildutako NOR-NORK xedezkoak

		<i>egin</i>	<i>*ezan</i>
AzpGut (c. 1738)	Hark-hura		<i>eguin eztezan</i> (3. gutuna)
AzpAgin (1786)	Hark-hura		<i>alega ez dezan</i> (15 or.)

5. taula

Urolako testuetan bildutako NOR-NORK ahalerakoak

		<i>egin</i>	<i>*ezan</i>
AzkSerm (1737)	Nik-hura	<i>eguin daguiquet</i> (4), <i>eguin al daguiquet</i> (17)	
	Hark-hura	<i>consola daguiqueanic</i> (10)	
	Guk-hura	<i>jaquin al daguiquegun</i> (6)	

6. taula

Urolako testuetan bildutako NOR-NORK baldintzakkoak

		<i>egin</i>	<i>*ezan</i>
AzkSerm (1737)	Nik-hura	<i>al banegui ezarri</i> (3)	
	Nik-haiek	<i>atera al baneguiz</i> (3)	

Adizkiok ikusita, pentsa daiteke NOR-NORK saileko *egin* irrealisak Azkoitian izan zezakeela muga Urola eskualdean XVII.-XVIII. mendeetan. Halere, muga apur bat heda liteke agian (§ 2): 1738ko 1. eta 2. gutunen egilea Maria Josefa Alzaga da, eta Azpeitia herrigunea baino hegoalderagoko Elosiaga auzokoa zen bera; era berean, aipatu dut Ignazio Bertizek idatzitakoa dela testu bereko 3. gutuna, eta ez dakigula haren jaioterrria zein zen, nahiz eta Zumaian bizi zela dirudien. Hala, datuokin ezin daiteke baztertu Azpeitia herrigunean *egin* egon izana XVII.-XVIII. mendeetan, Azkoitian bezala. Azpeitiko 1786ko udal-aginduan ere **ezan*-dun adizkiak soilik ageri dira, eta badakigu testu horren egilea Azpeitia bertakoa zela. Alabaina, testuotan ageri diren adizki irrealisak ez dira asko, eta beraz, zaila da ziur esatea *egin* ez zegoela Azpeiti-Errezil inguruan XVII.-XVIII. mendeetan (vs Azkoitia); oraingoz, datuok ikusita, aukera bat da hori pentsatzea.

Badago goiko tauletako datuekin bat ez datorren XVIII. mendeko testu bat: Loiolako dotrina. Testu horretan **ezan* dago NOR-NORK saileko agintezko zenbait adizkitan: *esan ezazu* (13), *libra gaizazu* (17), *esan izazu* (24), etab. (vs SumBrev-eko agin-

tezko *egizu*).²⁵ Aitzitik, *egin* dago —**ezan*-ekin batera— [**ezan/egin* + *-(a)nl*-*(a)la*] erako agintezkoetan,²⁶ xedezkoan, ahaleran nahiz baldintzan: agintezkoak dira, adibidez, *aguindu daguiala* ‘dezala’ (15), *icusi daigun* ‘dezagun’ (26); xedezkoak *eduqui daguien* (37), *governa daguien* (19) ‘dezaten’; ahalerakoa *sortu zeiquean* ‘zezakeen’ (35); eta baldintzazkoa *egin baceiquean* ‘babezakeen’ (33).²⁷ Nolanahi ere, ez dugu euskarri sendorik, Urola eskualdean, lehen testuetatik Loiolako dotrina (xviii) arteko epean *egin*-en erabileraren aldaketa geografikorik gertatu ote zen ziurtatzeko, edo beste testuek islatzen dutena ez dela hala frogatzeko (cf. soilik **ezan* duten Etxabe xvi; ErrezilGut 1622; AzpGut c. 1738; AzpAgin 1786).

xix.-xx. mendeetan ere datuen hutsune handi samarra dugu, baina, eskura ditugunei erreparatuta, ematen du lehen testuetatik xx. mendera bitartean aldaketak gertatu zirela eskualde honetan. Badirudi xix.-xx. mendeetan Azpeitian (ere) bazegoela *egin*, baina Azkoitian baino hedadura funtzional murriztagoa zuela: Bonaparteren xix. mendeko Azpeitiko dotrinan *egin* laguntzailean *eciñ daiquegu asi, ez ere seguitu* (2760) eta (*araguiya*) *eciñ apartatu daiquegu* (2766) ‘dezakegu’, eta *gorde daisquegun* ‘ditzakegun’ (2769) daude ahalerako balioan (Pagola *et al.* 1993b), baina xedezko eta agintezkoetan **ezan* laguntzaileak baizik ez daude (cf. Pagola *et al.* 1993c: § 3.5.1). Kontuan hartu behar da, ordea, Claudio Otaegi dela Azpeitiko dotrinaren egilea, eta zegamarra zela bera (Pagola *et al.* 1993a: 6; saio honetako § 3.2.2n jardungo dut Zegamako datuez). Alabaina, Azpeititik Erromara bidalitako 1840ko eskarian ere, [**ezan* + *-(a)nl*-*(a)la*] erako agintezko adizkia den *eman dezala* ageri da (cf. Madariaga *et al.* 2009: 19), eta badirudi, kasu honetan, testuaren egilea azpeitiarra zela: “Euskal testuen egilea Soreasuko San Sebastian parrokiako erretoa izan zen, ia zalantzarik gabe: Jose Manuel Abalia Plazaola, Azpeitian jaio eta hil zena (1803/04/20-1868/7/20). [...] Badirudi jatorri umilekoa zela” (Madariaga *et al.* 2009: 18).²⁸

Bestalde, Otaegi beizamarraren (xviii-xix) testuan ere NOR-NORKEKO adizki irrealis gehienak **ezan* laguntzaileak dira, baina badago *egin*-dun adizkiren bat (cf. Otaegi 1993: 145-146, 150-151, 153-154): agintezko *ez eguizu* (*guchitan*) *idugu* (219; eta *ezazu*); xedezko *aditu deguizuen* (352; eta *dezazuen*); eta ahalerako *erruquitu leiquegula* ‘dezakegula’ (*pecatari ascoren ichutasuna*) (239) *l arquite al guinaiquean* (219; eta *guentzaque* ‘genezake’), *eraman leguizquean* (315; eta *litzaquean*

²⁵ **Ezan* izan daiteke beste hau ere: *M. ESAZUS* (< *esan* (*e*)zazuz) *hamalau obra misericordiazcoac*. (LoiolaDot xviii: 24). Dena dela, *egin* ere izan daiteke *esan* *egizuz*-etik eratorrita, baita *esan* erroaren forma sintetikoa ere. Ez dut topatu pluralgilea amaieran duen beste adizkirik Gipuzkoa erdialdeko xvi.-xviii. mendeetako testuetan. *EHH*Aren arabera (1370), Elgoibar eta inguruko herrietan (Deba, Eibar) erabiltzen da *e(g)izuz* ‘itzazu’ Gipuzkoan.

²⁶ Izan ere, agintezko adizkien barnean bereizketa *egin* daiteke: jusiboak, exhortatiboak, promisiiboak, etab. (cf. Padilla-Moyano 2017). Saio honetan, ordea, ez ditut balio horiek guztiak bereiziko; ezberdintzekotan, agintezko “arruntak” (cf. (*e*)zazul(*e*)gizu) eta [**ezan/egin* + *-(a)nl*-*(a)la*] egituradunak bereizi ditut, baldin eta **ezan* eta *egin* aditz laguntzaileak hautatzerakoan alderik badago (cf. LoiolaDot xviii: *ezazu* agintezkoa vs *daigun* [*egin* + *-(a)nl*-*(a)la*] erako agintezkoa).

²⁷ Eta **ezan* laguntzailean *libra gaizan* (2), *gorde dicen* ‘ditzaten’ (19) xedezkoak; *pensatu al lezaquean* (7), *gorde zaizaquean* (19) ahalerakoak, etab.

²⁸ **Edin* laguntzailean iragangaitzak dirudite testu bereko *izan leiquena* ‘litekeena’, *aplicatu leizquenac* ‘litekeenak’ eta *dinatu deila* ‘dadila’ adizkiek (Azpeititik Erromarako eskaria 1840, cf. Madariaga *et al.* 2009: 19, 21).

‘litzakeen’). Jarraian ikusiko dugunez, badirudi ahalerako funtzioan dagoela *egin* hedatuen Urolan (cf. Zuazo 2017: 47), beraz, ez da harrigarri ahaleran *egin* aurkitzea beizamarraren testuan. Aipagarri da, ordea, Beizaman agintezko *eguizu* eta xedezko *deguizuen* adizkiak ere bildu izana. Otaegiren testuan bilaketa eginda, bi adizki horiek —NOR-NORK saileko adizki laguntzaile gisa— aldi banatan baizik ez dira ageri, ustez:

- (3) a. *Ezcutua da eta gure centzun edo entendmentuen gañeticacoa misterio andi au; orregatic bear degu fedeco arguitasuna ta sendotasuna bera sinisteco, baña gaitz bada ere nola dan adierazotzea, ipinico dizuet iduri bat cerbat aditu DEGUIZUEN ‘dezazuen’* (Otaegi XVIII-XIX: 352)
- b. *Iru gauza equin bear ditugula berarequin esaten dio Jaincoac Moisesi eta beragan guri: iduqui eguiozu itzal edo errespeto andi bat, eguizu bere aguindua eta ez EGUIZU ‘ezazu’ guchitan iduqui edo despreciatu* (Otaegi XVIII-XIX: 218-219)

Testuingurua ikusita, NOR-NORK sailekoa dirudi (3a) adibideak, nahiz eta *degi*-erakoak NOR-NORI-NORK izan ohi diren (vs NOR-NORKEKO *dagi*-); dena dela, kontuan hartu behar da bizkaiera ez beste euskalkietan ez zaiola horren garbi eutsi bereizketa horri (cf. Mitxelena 1954: 30). Adibide horretan bada aipagarri den beste datu bat ere: (nagusiki) bizkaitar tradiziokoa den *zentzun* aldaera ageri da, cf. *Orotariko Euskal Hiztegia* (OEH). (3b) adibidean, berriz, aintzat hartzekoa izan liteke aurretik beste *eguizu* bat ageri dela, trinkoa dena. *Egin* laguntzaile gainerako agerraldiak hiru motatakoak dira Otaegi Beizamakoaren testuan: a) adizki trinkoak; b) [izena + *egin*] erako egiturak (*salto egin*, *kontu egin*, *negar egin*, etab.); edo c) NOR-NORI-NORK saileko irrealisak (cf. Leturiaga prestatzen-a). Bestalde, NOR-NORKEKO *eguizu* eta *deguizuen* adizki laguntzaileen agerraldi banarekin batera, **ezan*-eko *ezazu* eta *dezazuela* ugari daude testuan. Honenbestez, Beizamako hizkeraren erakusgarri ote dira, benetan, NOR-NORK saileko *deguizuen* eta *eguizu* laguntzaile (ustez) bakarrak? Datuok ikusita, pentsa daiteke beharbada ezetz. Kontuan hartu behar da, gainera, Otaegi Beizamakoa idazle jantzia zela, eta garai hartako euskal idazleak eta haien lanak ezagutzen zituela.²⁹

xx. mende hasierako Azkueren *Erizkizundi irukoitzean* begiratura, honako adizki hauek ageri dira Urola aldean ‘nazazu’-ren ordain gisa (Echaide 1984: 232-233): **ezan* laguntzaileko *nazazu* dakar Zumaian, Aizarnazabalen, Urrestillan, Beizaman, Errezilen eta Zarautzen; *edun* laguntzaileko *nazu*, aldiz, Zestoako Arroan, Azpeitian, Azkoitian, Beizaman eta Zarautzen (Beterri inguruan bezala).³⁰ Bestalde, *Euskararen Herri Hizkeren Atlasaren* arabera (EHHA), Azkoitian *egin* dago gaur egun NOR-NORK irrealisetako zenbait adizkitan; Azpeitian eta hortik ipar-ekialderantz, ordea, gehiengotan **ezan* dago, testuetan ikusi bezala:

²⁹ Beatriz Otaegik uste du (1993: 107-111) Otaegi beizamarraren lana aztertzean kontuan hartu beharreko egileak direla, besteak beste, Axular, Larramendi, Mendiburu, Agirre Asteasukoa, Astarloa anaiak, Juan Antonio Mogel, Gerriko eta Zarauzko frantziskotarrak.

³⁰ Debarroan eta Goierriko Legazpin eta Zumarragan baizik ez dakar *egin* laguntzaileko *naizu* ‘nazazu’.

Hala eta guztiz ere, Azpeitiko hiztun batzuei galdetuta esan didate euren herrian entzun eta erabiltzen direla *egin* laguntzaile *daizun* ‘dezazun’, *daigun* ‘dezagun’, *daiela* ‘dezala’ adizkiak (vs AzpGut c. 1738 *eztezan*; AzpAgin 1786 *dezan*), agintezko [*egin* + *-(a)nl-(a)la*] egituradunak edo xedezkoak izan daitezkeenak, baita *leiket* ‘dezaket’, *leike(t)zu* ‘dezakezu’, *leikeu* ‘dezakegu’, *leikela* ‘dezakeela’ ahalerakoak ere; aginteran, ordea, **ezan* laguntzaile *zazu* ‘ezazu’, *zazue* ‘ezazue’ ere erabiltzen dituzte (vs Azkoitiko *e(g)izulizu*, *e(g)izuelizue*). Badirudi, beraz, Azpeitian, **ezan*-i eusten diotela agintezko zenbait adizkitan (cf. *zazu*, *zazue*, vs Azkoitia), baina agintezko [**ezan/egin* + *-(a)nl-(a)la*] gisakoetan, xedezkoan eta ahaleran, azken honetan batez ere, *egin*-dun adizkiak (ere) erabiltzen direla gaur egun.³¹ Horixe da, hain zuzen, Loiolako dotrinak (xviii) erakusten duena.

Errezilen, esan didatenez, ahaleran *egin* laguntzaile *daizun* adizkiak erabiltzen dituzte, baina aginteran eta xedezkoetan **ezan*-dunak dira ohikoak: ahalerako *leiket* ‘dezaket’, *leikezu* ‘dezakezu’, *leikela* ‘dezakeela’, *leikeu* ‘dezakegu’, *leizketzu* ‘ditzakezu’; baina agintezko *zazu*, *zazue*, *itzazu* eta [**ezan* + *-(a)nl-(a)la*] erako agintezko edo xedezko *zazun* ‘dezazun’, *zaun* ‘dezagun’, *zatela* ‘dezatela’, etab. Beizaman, badirudi ez direla arrotzak *egin* laguntzaile *daiket* ‘dezaket’, *deike(g)un* ‘dezakegun’ gisakoak ahaleran, baina agintezko eta xedezkoetan **ezan*-dunak dira ohikoak.³²

Urola kostaldeko herrietan ere **ezan* duten adizkiak erabiltzen dira NOR-NORK saileko aginteran nahiz xedezkoan: esate baterako, Zarautzen, *nazak/nazan*, *zak/zan*, *zazu*, *zazue* bildu dira aginteran,³³ eta *nezan*, *zezan*, *zezazun* ‘zenezan’, *zezazuen* ‘zenezaten’, *zezaten*, *nitzan*, *zitzan* xedezkoan edo [**ezan* + *-(a)nl-(a)la*] erako aginteran (Agirrebeña *et al.* 2007b: 75). Ahalerako adizkiak, berriz, oso gutxi erabiltzen dira, belaualdi nagusien artean entzuten dira *leike*, *neike* zein *lezake* eta *leizake*³⁴ erako adizkiak (Agirrebeña *et al.* 2007b: 61). Dena dela, esango nuke *leike* eta *neike* iragan-gaitz moduan erabiltzen direla gehiago kostaldean, hots, **edin*-eko ‘daiteke’ eta ‘naiteke’ adizkien ordain gisa, eta ez horrenbeste ‘lezake’ eta ‘nezake’ adizki iragankorren ordain gisa. Xehekiago aztertzeke geratzen da auzi hau.

Honenbestez, aintzat hartuta Azpeitian ([**ezan/egin* + *-(a)nl-(a)la*] erako agintezkoetan, xedezkoan eta ahaleran), Errezilen (ahaleran) eta Beizaman (ahaleran) gaur egun *egin*-dun adizkiak erabiltzen dituztela —edo ezagunak, behintzat, egiten zaizkiela—, bi modutara interpreta daitezke Urolako testu zaharretako nahiz gaur egungo datuak:

- a) Baliteke mendebaleko *egin* berrikuntza geroago, demagun, xix.-xx. mendeetan iritsi izana Azpeiti ingurura NOR-NORK saileko [**ezan/egin* + *-(a)nl-(a)la*] erako

³¹ Bizkai-Arabetan xvi.-xviii. mendeetan bezala. Ahaleran, gainera, badirudi adizki hipotetikoekin berdindu direla oraineko adizkiak, orainaldian ere *l*-dun *leiket*, *leikeu* gisakoak erabiltzen baitituzte Azpeiti-Errezil inguruan.

³² Artikulu hau osatzeko behin-behineko emaitza batzuk jaso ditut, baina etorkizunean *egin* beharreko zereginetako bat izango da datu-bilketa zabal eta sakonagoa egitea. Bide batez, eskerrak eman nahi dizkiet euren herriko hizkeraren berri eman eta galdetegia betetzen lagundu didaten hiztunei.

³³ Zarautz ondoko Orion aginterazko lekukotasun bat dakar Azkuek (1933: 215): “Así «bébalo vuesa merced» es *edan beza*, pero «bébalo él» no es *edan beza*, sino *edan dezala*, literalmente «que lo beba». Sólo en Orío recogí una frase en que figura *beza* como de verdadera tercera persona: *txakur orék jan beza* coma ese perro [vs *jan begi*].”

³⁴ *leike* eta *lezake*-ren arteko nahasketaz sortua dirudi.

agintezkoetan, xedezkoan nahiz ahalerakoetan, eta Errezil-Beizamara ahalera-koetan. Hori pentsatzera naramate testu zaharretako datuek, izan ere, ez da *egin* ageri Errezilen xvii. mendean (cf. ErrezilGut 1622), ezta Azpeitian (cf. AzpAgin 1786) eta Azpeitiarekin lotura izatea espero den Elosiaga auzoan ere xviii. mendean (cf. AzpGut c. 1738).³⁵ Horrek esan nahiko luke Azpeitiak ondoko eskualdeetako, kasu honetan mendebaleko, berrikuntzei uko egiteko nortasuna izan duela, eta ez dituela ondoko herriko berrikuntzak “itsu-itsuan” hartu. Ildo beretik, aipatu dut gaur egun ere *zazu*, *zazue* erakoak erabiltzen dituztela aginteran, vs Azkoitiko *e(g)izulizu*, *e(g)izuelizue*. Zerikusia izan lezake horrek Azpeitiak (iraganean) izandako estatus eta garrantzi ekonomikoa-ekin (cf. Camino 2009: 119).

- b) Baliteke Azpeiti-Errezil-Beizama inguruan ere *egin* laguntzailea aspaldi samarretik erabili izana, demagun, xvii.-xviii. mendeetatik (cf. LoiolaDot xviii). Urolako lehendabiziko testuetan, Azkoititik eskuin ez da ageri *egin* NOR-NORK sailean. Alabaina, aintzat hartu behar da eskura ditugun eta jatorri ezaguna duten testuak ez direla asko, ezta testu horietan ageri diren NOR-NORK irrealisak ere. Hala, ezin daiteke guztiz baztertu, idatzietan ageri ez diren beste adizki batzuetan, Azkoititik eskuin ere *egin* baliatu izana; izan ere, aipatu dut gaur egun ezagunak zaizkiela Azpeitian sail bipertsonaleko *egin* irrealisak (cf. *daizun*, *daigun*; *leiket*, *leikeu*, etab.), baita Errezilen eta Beizaman ahalerakoak ere (cf. *leiket*, *leikezu*, *leikela*, etab.). Beraz, baliteke, Azkoitian bezala, Azpeitia-Errezil-Beizaman ere adizkiok xvii-xviii. mendeetatik (gutxienez) erabili izana, eta testuetan *egin*-ik ez aurkitzea adibide gutxi izateari zor izana.

Nire ustez, ez dago ebidentzia nahikorik ziurtatzeko NOR-NORK irrealisetako *egin* Urolako Azkoitian eta Azpeiti-Errezil-Beizama inguruan garai beretik dagoela, xvii.-xviii. mendeetatik, baizik eta, izatekotan, aurkakoa: *eg(u)izu* SumBrev (1614) vs *eçaçu* Etxabe (xvi); *begi* SumBrev (1614) vs *beça* ErrezilGut (1622); *dagiana* SumBrev (1614) vs *dezala* (AzpAgin 1786); *dagizan* SumBrev (1614) vs *di-zala* AzpGut (c. 1738).³⁶ Hori horrela izanik, pentsa ote daiteke xvii.-xviii. men-

³⁵ Nahiz eta 1738ko Azpeitiko gutunetan bi esku bereizi behar diren: 1) Elosiagako Maria Josefa Alzaga; eta 2) Zumaian bizi zen (baina haren jatorria ez dakigun) Ignazio Bertiz.

³⁶ Azkoitiko *Grand Tour* antzerkian (1772) **ezan* eta *egin* bildu dira (cf. Ugarte & Aldekoa 2007): *descanzatu begui* ‘beza’ (90), *ezan estaigun* ‘esan ez dezagun’ (84), *eguin neiquian* ‘nezakeen’ (90), *igo ezazu* (74), *jan ezazu* (90), *jaquin dezagun* (84); *larga ezacum* ‘dezagun’ (90), etab. Baliteke, ordea, garaiko joera estilistikoak bultzatu izana **ezan*-dun adizkiak gehiago erabiltzera, lehenago adierazi bezala (Leturiaga 2020: 392), testu horretan ageri diren ezaugarri guztiak ez baitira Azkoitiko hizkeran espero direnak (ekialderagokoak baizik, ezaugarri horien isoglosaz dakigunaren arabera): “adibidez, adizki batzuek «haiek» 3. pertsona ergatiboko *-te* morfema dute: *eramaten duten* (81), *ezaten badute* (84), *eguiten ditustenac* (84), etab. —vs. *dauquiela* ‘daukatela’ (77), *dijue* ‘diote’ (86)—. Halaber, *-u*- bokala duten **edun* erroko adizkiak ere badira: *aitu izan dut* (80), *egon biar du* (86), *asco biarco du* (87) —vs. *dot* (74) nahiz *det* (75), eta 1614an Azkoitian ageri den *deu* ‘du’ (SumBrev 1614: 5)—. Honenbestez, oro har, Azkoitiko ahozko hizkera islatu arren, badirudi idatzizkotik ere zer bait baduela”.

Bestalde, Azkoititik ezker *egin* laguntzailedun adizkiak ageri dira: Mutrikuko Txakartegiren 1775eko gutunean *es begui diligenciariq egin* dago (cf. Santazilia 2020: 276). Alabaina, Itziaroko Ama Birjinarren bederatziruarenean **ezan* laguntzailedun adizki ugari daude: *zuzen ezazu* (5), *arquitu dezan* (18), *ser-*

deetan NOR-NORK irrealisetako *egin*-ek Azkoitian zuela muga Urolan, eta beraz, Azpeiti-Errezil-Beizama ingurura geroago iritsi dela, adibidez, XIX.-XX. mendeetan? Ala, beharbada, emaitza horiek datu eskasiaren ondorio dira, eta izatez, Azpeitiko herrigunean ere bazegoen *egin* XVIII. mendean, nahiz eta, agian, ondoko auzoetan (Elosiagan, adibidez) ez egon? Era berean, Azpeitira eta —*egin*-ek hedadura funtzional are murriztagoa duen— Errezil-Beizamara garai berean iritsi ote da mendebaleko berrikuntza?

Badirudi Azkoitian baino hedadura funtzional murriztagoa duela Azpeitian *egin*-ek gaur egun (ere), eta are murriztagoa Errezilen eta Beizaman. Lehenago aipatu bezala, ordea, berrikuntza batek (izan) duen hedadura geografikoa eta banaketa funtzionala ez da beti hizkuntza-ezaugarriak eremu horretan duen zahartasun edo berrietasunaren erakusle (cf. Camino 2008: 224-225); izan daiteke berrikuntzak lekuan lekuko sistema gramatikalean hartutako indarraren ondorio. Nolanahi ere, testu zaharretako eta gaur egungo datuak alderatuta, uste dut aukera moduan, behintzat, pentsatu eta aztertu beharrekoa dela NOR-NORK saileko *egin* Urolako eremu batzuetan beste batzuetan baino lehenagotik dagoelako hipotesia: SumBrev-eko (1614) *daiiana* eta gaur egungo *daielal/deiela* ‘dezala’ Azkoitian, vs AzpAgin-eko (1786) *dezala* baina gaur egungo *daielal/deiela* ‘dezala’ Azpeitian.

3.2.2. Goierri

Otxoa Arinen dotrinak (1713) erakusten du *egin* laguntzailea erabiltzen zela XVIII. mendearen hasieran Ordizian NOR-NORK saileko agintera, xedezko eta ahale-
ran. Halere, **ezan*-ekin batera erabiltzen du ordiziarrek, eta beraz, badirudi mendebaleko berrikuntza iritsia izanagatik, ez zela erabat nagusi hemen ere, Urolako Azkoitian bezala:³⁷

vitu zezaten (14), *alcanza ditzadan* (8), *arquitu cenzaqueana* (2), etab. Oraingo honetan ere, idazlearen joera eta hautu estilistikoekin lotura izan dezake **ezan*-dun adizkiak erabiltzeak (Zuloaga 2019b: 415): “Lehen Euskara Modernoko idazlea izan zen Aldazabal bete-betean, eta garai hartan Gipuzkoako euskal idazle ospetsuenen artean zabalaren zabilen ikuspegia baliatu zuen: bere sorterrian (eta are Gipuzkoako euskara zaharrean) espero zitezkeen ezaugarri dialektalak ageri dira, baina aurrekoak bezain agerikoak dira tokian tokiko ezaugarriak baztertu eta eredu orokorrago eta landuago baterantz jotzeko ahalegin neurri handi batean lortuak”. Arrazoi bera egon daiteke Itziarko Ama Birjinaren omenezko laukoetan ageri diren *adi itzazu* (estr.) eta *veguira ezazu* (9) adizkien atzean, Zuloagak dioenez (2019b: 371), bertsoek landu-kutsua baitute.

³⁷ 7. taulan ikus daitekeenez, Otxoa Arinek NOR-NORK formetan *egin* laguntzailea erabiltzen duenean, ez du **ezan* erabiltzen, eta alderantziz; salbuespenak bi baizik ez dira: aginteran “guk-hura”, eta ahaleran “hark-hura”. Interesgarria izan daiteke etorkizunean gai honetan sakontzea eta beste testuetako datuekin erkatzea.

7. taula

Otxoa Arinen (1713) NOR-NORK irrealisak

	<i>egin</i>	<i>*ezan</i>
Agintera		
Zuk-hura	<i>regu eguizu</i> (2) eta <i>regutu daguiçula</i> (172), <i>eracutsi eguizu</i> (12), <i>artu eguizu</i> (14)	
Hark-hura		<i>esan beza</i> (133), <i>ifeni beça</i> (134), <i>billatu beza</i> (134)
Guk-hura	<i>honratu daigula</i> (4); <i>ifeni daguigula</i> (129), <i>negar eguin daguigun</i> (58)	<i>ohostu ez dezagula</i> (4), <i>il ez dezagula</i> (4), <i>deseatu ez dezagula</i> (5)
Haiek-hura		<i>essan bece</i> (133)
Zuk-gu		<i>libratu gaitzatzu</i> (13), <i>eutzi ez gaizatzula</i> (1)
Zuk-haiek	<i>itzuli eguitzatzu</i> (8)	
Hark-haiek		<i>juntadu bitça</i> (135), <i>contadu bitça</i> (135); <i>ecarri ditzan</i> (132)
Guk-haiek		<i>santificatu ditzagula</i> (4), <i>honratu ditzagula</i> (4)
Xedezkoa		
Nik-zu		<i>amadu zaitçatan</i> (146)
Hark-hura	<i>artu daguiian</i> (170), <i>ezagutu daguiian</i> (132) / <i>serbitu ceguiian</i> (11), <i>goza zeguian</i> (11)	
Haiek-hura		<i>iduiqui dezaten</i> (doc-)
Hark-haiek		<i>aditu ditzan</i> (58)
Ahalera		
Zuk-hura	<i>esan eiquezu</i> (14)	
Hark-hura	<i>(iñorc) criatu edo sortu ote daique</i> (24) / <i>socorritu al ceiquealaric</i> (155) / <i>(gure mingañac) ecin explicatu leiquean</i> (71)	<i>quendu dezaquean</i> (54), <i>absoluitu dezaqueala</i> (162)
Guk-hura	<i>ecin ecusi daiquegun</i> (42)	
Haiek-hura		<i>galdu cezaqueten</i> (165)
Hark-haiek		<i>desequindu ditçaque</i> (23), <i>itzuli ditçaque</i> (24) / <i>socorridu cizaquela</i> (155)

Adizki horiek ikusita pentsa daiteke, XVIII. mendean, Urolan baino hedatuago zegoela geografikoki *egin* Goierriin; badirudi eskualdean mendebaleren dauden herrietara ez ezik, Ordiziara ere heltzen zela. Aitzitik, Goierriko edo, kokapen ziurrik izan gabe, Goierri ingurukotzat hartu izan diren beste lekukotasunetan begiratuta (cf. Miserere XVI, GabKant 1705, ZegDot 1741, GoiPlat XVIII), **ezan*-dunak dira NOR-NORK irrealisetako adizki guztiak:

8. taula

NOR-NORK agintezkoak Goierriko testuetan

Miserere (xvi)	Zuk-ni	<i>libra nazazu</i> (58), <i>egin nazazu</i> (7), <i>fortalezi naza(zu)</i> (49)
	Zuk-hura	<i>borra ezazu</i> (4), <i>aparta ezazu</i> (32), <i>garbi ezazu</i> (37), <i>renoba ezazu</i> (38)
	Hark-haiek	<i>borra biza</i> (41)
GabKant (1705)	Guk-hura	<i>edan dezagun</i> (8)
ZegDot (1741)	Zuk-hura	<i>regutu ezazu</i> (3at.); <i>regutu dezazula</i> (9at.)
	Hark-hura	<i>reina dezala</i> (40at.)
	Guk-hura	<i>ecutsi dezagun</i> (17at.), <i>eguin dezagula</i> (41)
	Zuk-gu	<i>libra gaitzatzu</i> (1at.), <i>libra gaizazu</i> (13at.) eta <i>libra gaitcezu</i> (1); <i>ez gaizatzula eutci</i> (1at.)
	Hark-gu	<i>libra gaitcela</i> (42at.)
	Zuk-haiek	<i>etsan itzazu</i> (49) eta <i>etsan izazu</i> (48at.), <i>itzuli itcezu</i> (3)
GoiPlat (xviii)	Zuk-hura	<i>esan ezazu</i> (11)
	Guk-hura	<i>icusi dezagun</i> (3), <i>beguira dezagun</i> (13), <i>edujui dezagun</i> (17)
	Haiek-hura	<i>esan becea</i> (6), <i>eguin becea</i> (6)
	Guk-haiek	<i>pensa ditzacula</i> (3), <i>ez ditzacun gogortu</i> (12)

9. taula

NOR-NORK xedezkoak Goierriko testuetan

Miserere (xvi)	Nik-zu	<i>alaba zaizadan</i> (63)
	Hark-zu	<i>alaba zaizan</i> (59)
	Hark-hura	<i>ensalza dazan</i> (60)
ZegDot (1741)	Guk-hura	<i>reverenciatu dezagun</i> (43at.)
	Haiek-hura	<i>governa decean</i> (44)
	Hark-gu	<i>libra gaitcen</i> (14)
	Hark-haiek	<i>recebit dizan</i> (sic) (53at.)
	Haiek-haiek	<i>gorde ditcean</i> (44), <i>atci ditceam</i> (60at.) ‘hazi ditzaten’
GoiPlat (xviii)	Guk-hura	<i>serbitu dezagun</i> (1), <i>goza dezagun</i> (1), <i>gorde dezagun</i> (18)
	Guk-haiek	<i>atera ditzagun</i> (1)

10. taula

NOR-NORK ahalerakoak Goierriko testuetan

ZegDot (1741)	Hark-zu	<i>amatu cinzaquean</i> (64)
	Hark-hura	<i>eragotci dezaqueanic</i> (60at.) / <i>etcin quendu lezaquean</i> (61at.), <i>etcin falta lezaqueana</i> (36at.)
GoiPlat (xviii)	Zuk-hura	<i>canta dezaquezu</i> (7)
	Guk-hura	<i>esan dezaquegu</i> (14) / <i>remedia guenzaque</i> (17)
	Hark-gu	<i>engaña gaitzequeanac</i> (16)

Zegamako dotrina (1741) ikusita, badirudi xviii. mende erdialdean **ezan* erabiltzen zela Goierriko hegoaldean NOR-NORK irrealisetan; baina ez dakigu, esate baterako, eskualdeko iparralderagoko herrien (Urretxu-Zumarraga, Gabiria, Beasain, etab.) errealitatea zein zen, ez dugulako testurik.

Goierriko datuen berri ematean, Otxoa Arinen dotrinara (1713) jo dut lehenda-bizi, hori delako eskualde honetan dugun lekukotasun sendo eta fidagarriena. Nolanahi ere, zer pentsatua ematen du ordiziarraren adizkiak gainerako Goierriko testuetako adizkiekin bat ez etortzeak. Are gehiago, kontuan izanda Ordizia, historikoki, eskualdeko herritarren bilgune izan dela (Agirrebeña *et al.* 2007a: 97), eta beraz, hizkuntzaren historiari dagokionez gune garrantzitsu izan litekeela; izan ere, azoka edo merkatuguneak aintzat hartu beharrekoak dira hizkuntzaren alorrean (Camino 2009: 119). Alabaina, ausartegia iruditzen zait Otxoa Arinek (1713) Ordiziako hizkera ez, beste lekuren batekoa, mendebaleragokoa esate baterako, islatzen duela proposatzea.

Beharbada, difusio hierarkikoak azal lezake eskualdearen hegoaldeko eta iparralderagoko herrien arteko ezberdintasun linguistikoa (cf. Ordiziako OArin 1713 vs

Zegamako ZegDot 1741): Eneko Zuloagak ohartarazi didanez, San Adrianetik igarotzen zen jendeak Goierri iparralderago egin zezakeen geldialdia, eta ez Zegaman bertan, San Adrianen jada geldialdia egiten zutela kontuan hartuta. Hala, pentsa ote daiteke —Zegamako dotrinak islatu bezala— XVII.-XVIII. mendeetan *egin* zegoela Goierriko ipar-erdialdeko herrietan, baina ez, aldiz, eskualdearen hegoaldean?

Dena dela, Goierriko hegoaldeko herriek historikoki Arabarekin izan duten lotura kontuan hartuta, ezin uka daiteke harrigarri dela Zegaman, XVIII. mendean, mendebaleko *egin* ez egotea NOR-NORK irrealisetan: garai batean, Zegamatik Araba aldera joaten ziren garia ebakitzera eta Aguraingo feriara (Azurmendi 1998: 161-163). Arabako mendira ere joan izan dira zegamarrak lanera, eta Araia nahiz Ziordi inguru-koekin harreman estua izan dute azken mendeetan; honela dio Azurmendik (2002: 117): “Mendiko bortuetan elkartu ohi ziren gure artzain zaharrak, giputz iparrekoak nahiz Araba aldekoak”. *Giputz iparrekoak* dioenean, badirudi Goierri aldekoen ari dela, Mugikaren aipu hau baitakar jarraian: “[Aizkorri mendiaz ari delarik] acude un gentío inmenso de la Barranca y Burunda de Navarra, la parte de Alava y el pueblo goyerriano de Guipúzcoa” (Mugika 1920, *apud* Azurmendi 2002: 117).

Goierriko hizkerari buruzko lanetan ere aipatzen da mendebalarekin hizkuntzalatuta gehien (izan) duen herrietako bat dela Zegama.³⁸ Zegamako 1741eko dotrinan, ordea, ez da errealitate hori islatzen NOR-NORK saileko adizki irrealisei dagokienez. Esan bezala, harrigarri da Zegaman mendebaleko *egin* ez egotea; harrigarri bai, baina ez ezinezko, berrikuntzen hedadura-eredua edo bidea ezberdina izan baitaiteke ezaugarri batetik bestera. Zertxobait gehiago argitzeko asmoz, datu berriagoen erreparratuko diet jarraian. Esate baterako, honako hau dio Bährek **ezan* eta *egin* laguntzailuez ari delarik (1925: 112-113):

Se viene repitiendo desde mucho tiempo que el núcleo del subjuntivo transitivo es en vizcaino *-gi-* y en los demás dialectos *-za-*, lo cual no es del todo exacto, puesto que *-gi-* pertenece también a no pocas variedades del guipuzcoano, y parece coexistir con *-za-* en algunas otras. *-Gi-* exclusivamente se usa en Azcoitia, Azpeitia, Cegama, Legazpia, Segura; en Ormaiztegui y Villafranca se oyen juntas *dezaket* y *daiket*, y no es sino más allá de Villafranca donde *dezaket* se usa.

Aipu hori irakurrita, badirudi hegoalderago dauden Zegaman eta Seguran ere bazegoela *egin* ahaleran xx. mende hasieran, vs ZegDot (1741), GabKant (1705), GoiPlat (XVIII). Alabaina, ahalerako adizkien adibideak baizik ez ditu ematen Bährek (1925), eta beraz, argitu gabe geratzen da Goierriko hegoaldean (ere) *egin* ote zegoen NOR-NORK saileko aginteran eta xedezkoan. Hurtadok ere ematen du Goierriko datuen berri (2001: 96):

Goierri gehienez, NOR-NORI-NORK sailean ez ezik NOR-NORK sailean ere, *egin* erroa erabiltzen da. Erro hori Ataun, Lazkao eta Zaldibiaraino iristen da, **ezan*-ekin batera, baina behin Ikaztegiatara ezkerre **ezan* erroa baizik ez da agertzen. Dena dela, *egin* erroa erabiltzeko joera sustraituago dago Goierri sartaldean sortaldean baino, sortaldean

³⁸ “[Goierri] eskualdeko hizkeren artean bi talde nagusi egin izan dira: sortaldeko hizkeren multzoa (Lazkao, Zaldibia, Itsasondo, Legorreta...), eta sartaldekoena (Legazpi, Zegama, Segura, Gabiria...). Beasain erdibidean dago, [...] nahiz kasurik gehienetan sortaldeko ezaugarrietatik hurbilago dagoen sartaldekoetatik baino” (Agirrebeña *et al.* 2007a: 99).

**ezan* nagusitu baita hainbat esparrutan. Itxura denez, sortaldean *egin* erroa ahaleran dago indartsuen, eta agintera zein subjuntiboan, aldiz, **ezan* erabiltzeko joera dago.

Hala nola, Legazpiko eta Gabiriako adibideak ematen ditu, NOR-NORK saileko aginteran eta xedezkoan *egin* erabiltzen dutenena: *eramaizu* ‘eraman ezazu’, *daian* ‘dezadan’, *dain* ‘dezan’, *dai(g)un* ‘dezagun’, etab. [Legazpi]; *daigun/daiun* ‘dezagun’ (eta *zazu*, *zak*, etab.) [Gabiria]. Aitzitik, ekialderagoko Lazkaon nahiz Legorretan, eta hegoaldeko Zegaman **ezan* baizik ez da ageri Hurtadok emandako adibideetan (2001: 96-97).³⁹ Beste lan batzuetan begiratura ere joera bera ikus daiteke: badirudi ipar-mendebalean dauden Legazpi, Urretxu eta —ez hain mendebaleko— Ezkio-Itsaso herrietan baliatzen dela *egin* NOR-NORK saileko agintezko eta xedezkoan, baina hegoalderago dauden Zegama eta Ataun herrietan soilik **ezan* dagoela balio horietan. Hona hemen adibide batzuk:⁴⁰

11. taula

NOR-NORK agintezkoak Goierriin XX. mendean

	<i>egin</i>	<i>*ezan</i>
Legazpi (Bähr 1925: 78)	<i>naizu</i> ‘nazazu’, <i>naizue</i> ‘nazazue’, <i>eizulizu</i> ‘ezazu’, <i>eizue</i> ‘ezazue’, <i>bei</i> ‘beza’, <i>beye</i> ‘bezate’, <i>beitz</i> ‘bitza’, <i>beizte</i> ‘bitzate’, etab.	<i>itzezu</i> ‘itzazu’, <i>itzezue</i> ‘itza- zue’, <i>gaitzezu</i> ‘gaitzazu’, <i>gai- tzezue</i> ‘gaitzazue’
Urretxu (EHHA, 1369, 1370, 1356, 1358, 1359 eta 1360. mapak)	<i>izu</i> ‘ezazu’, <i>itzu</i> ‘itzazu’ <i>daijala</i> ‘dezadala’, <i>daila</i> eta <i>deila</i> ‘dezala’, <i>daitzala</i> eta <i>daitzela</i> ‘di- tzala’	<i>itzatzu</i> <i>*nazala</i>
Ezkio-Itsaso (EHHA, 1369, 1370, 1356, 1358, 1359, 1360 eta 1363. ma- pak)	<i>izu</i> ‘ezazu’ <i>dejala</i> ‘dezadala’, <i>deitzelal/zeitzela</i> ‘ditzala/zitzala’	<i>zazu</i> ‘ezazu’, <i>itzatzu</i> <i>nezala</i> ‘nazala’, <i>dezala</i> , <i>de- zaijala</i> ‘dezadala’
Zegama (Azurmendi 1998: 74)		<i>zak/zan</i> ‘ezak/ezan’, <i>zazu</i> ‘ezazu’, <i>zazue</i> ‘ezazue’, <i>itzekl</i> <i>itzen</i> ‘itzak/itzan’
Ataun (Azurmendi 1997: 106)		<i>nazazu</i> , <i>nazazuuia</i> ‘nazazue’, <i>zak/zan</i> ‘ezak/ezan’, <i>zazu</i> ‘ezazu’, <i>itzek</i> ‘itzak’, <i>itzazu</i>

³⁹ Adibideak ematerakoan, honako iturri hauek aipatzen ditu: Azurmendi (1998), Ugarte (1993), EAEL.

⁴⁰ 11., 12. eta 13. tauletan ez ditut jarri Bährek Legazpin bildutako adizki guztiak, azken finean, ikuspegi orokorra eskaintzea delako helburua. Halaber, ez ditut adierazi EHHAk Urretxun eta Ezkio-Itsason dakartzan adizki guztiak, erantzun batzuk zalantzarazkoak direlako edo ez direlako interesgarri azterketa honetarako. Horregatik, xehetasun gehiago nahi izanez gero, tauletan adierazitako iturrietara jo dezake irakurleak. Bestalde, xedezkoekin batera adierazi ditut agintezko [**ezan/egin* + -(a)n]/-(a)la] egitura dutenak, adibide gehienak testuingururik gabe ematen direnez, balio bata zein bestea izan dezaketelako; berdin jokatu dut 14. eta 15. tauletan.

12. taula

NOR-NORK xedezkoak edo [**ezan/egin + -(a)n/-(a)la*] erako agintezkoak Goierriin
XX. mendean

	<i>egin</i>	<i>*ezan</i>
Legazpi (Bähr 1925: 76)	<i>naizun</i> ‘nazazun’, <i>nain</i> ‘nazan’, <i>naizuen</i> ‘nazazuen’, <i>nayen</i> ‘nazaten’, <i>deyan</i> ‘dezadan’, <i>deizun</i> ‘dezazun’, <i>dein</i> ‘dezan’, <i>dei(g)un</i> ‘dezagun’, <i>deiztan</i> ‘ditzadan’, <i>deizkun</i> ‘ditzagun’, <i>deizten</i> ‘ditzaten’, <i>zaiztan</i> ‘zaitzadan’, <i>zaizkun</i> ‘zaitzagun’, <i>zaizten</i> ‘zaitzaten’, etab.	<i>gaitzezun</i> ‘gaitzazun’, <i>gaitzen</i> ‘gaitzan’, <i>gaitzezen</i> ‘gaitzazuen’, etab.
Zegama (Azurmendi 1998: 73)		<i>dezaan</i> ‘dezadan’, <i>dezala</i> , <i>dezaun</i> ‘dezagun’, <i>dezen</i> ‘dezaten’, <i>zezan</i> ‘zezan’, <i>zezen</i> eta <i>zezaten</i> , <i>ditzela</i> ‘ditzala’
Ataun (Azurmendi 1997: 105-106)		<i>dezaun</i> ‘dezagun’, <i>ditzaun</i> ‘ditzagun’, <i>zezan</i> eta <i>zezala</i> , <i>zezen</i> ‘zezaten’, <i>zitzala</i> eta <i>zitzela</i>

Hortaz, pentsa daiteke ahalerako adizkiez ari dela Hurtado (2001: 96) *egin* irrealisetako NOR-NORK sailean (ere) “Ataun, Lazkao eta Zaldibiaraino” iristen dela dioenean. Hain zuzen, Legazpi eta Gabiriaz gain, Lazkaon, Zaldibian, Legorretan nahiz Zegaman ere badakartza *egin* laguntzaileadun adibideak ahaleran: *leiket/deiket* (eta *dezaket*), *deike*, *deikeu*, etab. [Lazkao]; *deiket* [Zaldibia]; *neiken* (zaharrek) [Legorreta], etab. (Hurtado 2001: 96). Gogoratzekoa da, halaber, —Bähren aipuaren arabera (1925: 112-113)— Seguran, Ormaiztegin eta Ordizian ere ibili izan direla *egin*-dun adizkiak balio honetan. Eskualdeko beste lanetan begiratuta ere aginteran eta xedezkoan baino hedadura zabalagoa du *egin*-ek ahaleran, nahiz eta ez den erabat nagusi.⁴¹

⁴¹ Taulan adierazitako herriez gain, Beasainen: “Subjuntiboan eta aginteran *Egin* aditza azaltzen da NOR-NORI-NORK saileko adizkietan, eta ahaleran NOR-NORI-NORK eta NOR-NORK saileko adizkietan” (Agirrebeña *et al.* 2007a: 50). Zaldibian eta Ordizian ere berdin: “Aginteran eta subjuntiboan, NOR-NORI-NORK saileko adizkietan *EGIN* erroa agertzen da [...] Ahaleran, NOR eta NOR-NORK saileko adizkietan agertzen da [*egin* erroa]” (Etxabe & Garmendia 2003: 69; Garmendia & Etxabe 2004: 68).

Bestalde, *EHH*Atik jasotako datuen arabera, orainaldiko ahaleran ere erabiltzen dira *l*-dunak, eta ez soilik hipotetikoan. Aipatu dudanez, Urolan ere *leiket* eta *leikezu* erabiltzen dira oraineko *daiket* ‘dezaket’ eta *daikezu* ‘dezakezu’ gisakoen ordez (31. oin-oharra).

13. taula

NOR-NORK ahalerakoak Goierriin XX. mendean

	<i>egin</i>	<i>*ezan</i>
Legazpia (Bähr 1925: 77)	<i>deiket</i> ‘dezaket’, <i>deikezu(ke)</i> ‘dezakezu’, <i>deike</i> ‘dezake’, <i>deikegu(ke)</i> ‘dezakegu’, <i>deizket</i> ‘ditzaket’, <i>deizkezu(ke)</i> ‘ditzakezu’, <i>deizke</i> ‘ditzake’, <i>deizkegu(ke)</i> ‘ditzakegu’, <i>naike</i> ‘nazake’, <i>naikie</i> ‘nazakete’, etab.	
Urretxu (EHHA, 1366-1368 eta 1492-1493. mapak)	<i>daike/zaiken/leike</i> ‘dezake/zezakeen/lezake’ <i>zeikian/zeikenan</i> ‘zezakean/zezakenan’, <i>leikek/leiken</i> ‘lezakek/lezaken’	<i>dezakela/lezake</i>
Ezkio-Itsaso (EHHA, 1366-1368 eta 1492-1493. mapak)	<i>daikel/leike</i> ‘dezake’, <i>zeikean/zeikenan</i> ‘zezakean/zezakenan’, <i>leikek/leiken</i> ‘lezakek/lezaken’	<i>*zezaken/lezake, lezakek/lezaken</i>
Zegama (Azurmendi 1998: 72-73)	<i>daikek</i> ‘dezakek’, <i>daike</i> ‘dezake’, <i>daikeu</i> ‘dezakegu’, <i>daizket</i> ‘ditzaket’, <i>daizke</i> ‘ditzake’	<i>dezakel/lezake</i>
Ataun (Azurmendi 1997: 106)		<i>dezaken</i> (hik-hura), <i>lezakezu</i>

Beraz, gaur egungo datuek honako hau erakusten dute: alde batetik, Goierriin —Urolan bezala— ahalerako adizkietan dagoela *egin* geografikoki hedatuen NOR-NORK sailean (cf. Zuazo 2017: 47); beste aldetik, banaketa funtzionalari begiratuta, Goierri eskualdearen ipar-mendebaleko herrietan erabiltzen dela gehien *egin*, hala nola, Legazpin, Urretxun edota Ezkio-Itsason. Hainbat garaitako datuak alderatu ondoren, azalpen bat baino gehiago egon daiteke NOR-NORK irrealisetako *egin*-ek Goierri eskualdean izan duen bilakaerari dagokionez:

- a) XVII.-XVIII. mendeetan edo agian lehenagotik *egin* Goierriko ipar-erdialdean bai, baina hegoaldean ez erabiltzea, eta hegoaldera geroago hedatzea: aukera hau hobetsiz gero, onartu beharko genuke Goierriko ipar-erdialdean NOR-NORKEKO agintezko, xedezko nahiz ahaleran *egin* ibili izan dela, mendebaleko herrietatik hasi eta Ordiziaraino (cf. OArin 1713); hala balitz, pentsa daiteke atzera *egin* zuela gerora herri batzuetan —Ordizian bertan, adibidez—, eta ahaleran baizik ez duela irauin (cf. Garmendia & Etxabe 2004). Aitzitik, eskualdearen hegoaldean alderantzizko prozesua genuke: lehen testuen garaian ez (cf. ZegDot 1741), baizik eta geroago hedatu izana, esate baterako, ahaleran (cf. Azurmendi 1998).
- b) XVII.-XVIII. mendeetan edo agian lehenagotik Goierri osoan, ipar-erdialdean nahiz hegoaldean, erabili izana *egin*, eta testuetako **ezan*-en agerraldiak beste modu batera azaltzea: testu idatziak beti ez dira izaten leku bakar bateko hizkera errearen isla; idazlearen jaioterriko hizkera nahastuta egon daiteke testuan, baita garaiko idazleen joerak eta eraginak ere, idazleen arteko harremana

ezin baitaiteke mugatu literatur gipuzkera sortu ondoko garaira. Hori dela eta, testu gehienek halakorik islatu ez arren (cf. Miserere XVI, GabKant 1705, ZegDot 1741, GoiPlat XVIII), baliteke garai batean Goierri osoan *egin* baliatu izana, baina gerora, mendebaleko ezaugarriek atzera egin izana eskualdearen zati batean.⁴² Honela azaldu ahalko litzateke, gaur egun, *egin* batez ere mendebaleko herrietan erabiltzea, baina ahaleran, esate baterako, geografikoki hedatuago egotea. Hain zuzen, iraganeko errealtate zabalago baten isla izan daitezke NOR-NORKEKO ahalerako adizkiak.

- c) NOR-NORK irrealisetako *egin* Goierriin “duela gutxi” hedatu izana, demagun, XIX.-XX. mendeetan: Goierri aldeko testu gehienek hori islatzen dute (cf. Miserere XVI, GabKant 1705, ZegDot 1741, GoiPlat XVIII); baina, era berean, horrek esan nahiko luke Otxoa Arinen 1713ko dotrinak mendebaleragoko hizkera islatzen duela. Aukera hau hobesteko, hizkuntza-ezaugarri gehiagoren aldeko ebidentziak bilatu beharko lirateke Otxoa Arinen lanean.

Pentsa daiteke Otxoa Arinek (1713) orduko Ordiziako hizkera islatzen duela, dotrinaren azalean jartzen duen bezala: *Doctrina Christianaren explicacioa / Villa Franca Guipuzcoaco onetan euscaraz itz eguiten dan moduan* [...]. Uste dut, momentuz, ez dagoela arrazoi nahikorik pentsatzeko erabiltzen dituen adizkiak mendebaleragoko hizkeraren erakusgarri direnik, nahiz eta ikertzeko gai oso interesgarria izan daitekeen. Beraz, Goierri (ipar-erdialdea)n *egin* laguntzaileduen NOR-NORK saileko adizkiak XVII.-XVIII. mendetik gutxienez badaudela onartuta, aztertu beharko da ea adizki horiek gaur arte zenbateraino iraun duten.

Alabaina, berrikuntzak eskualde honetan izandako hedadura geografiko eta funtzionalean legoke eztabaida batik bat. Gaia zertxobait argitzeko asmoz, iraganeko eta gaur egungo datuak alderatzeko aukera dagoen bi herrietara joko dut, Zegamara eta Ordiziara. Lehendabizi, Ordizian begiratuta:

14. taula

NOR-NORK irrealisak Ordizian, XVIII. mendean eta gaur egun

	XVIII. mendean (OArin 1713)	Gaur egun (Garmendia & Etxabe 2004)
Agintera		
Zuk-hura	<i>regu eguizu</i> (2) eta <i>regutu daguiçula</i> (172), <i>eracutsi eguizu</i> (12), <i>artu eguizu</i> (14)	<i>artu zazu</i> eta <i>estimatu zazu</i> (165), <i>pentsau zazu</i> (160), <i>utzi zazu</i> (153)
Hik-hura	(adibiderik ez)	<i>ekarri zak</i> (71), <i>ei[n] zan / in tzan</i> (144)
Zuk-haiek	<i>itzuli eguitzatzu</i> (8)	<i>bildu'itzezu</i> (125)
Xedezkoa edo [*ezan/egin + -(a)nl/(a)la] erako agintera		
Hark-hura	<i>ezagutu daguiian</i> (132), <i>artu daguiian</i> (170)	<i>jaso zala</i> ‘dezala’ (71)

⁴² Baliteke Tolosalde (iparralde)-Beterri inguruko eragina hedatuz joan izana Goierriin, eta horregatik, mendebaleko ezaugarriek atzera egin izana (cf. Camino 2004: 95). § 3.2.3 eta § 3.2.4n emango ditut eskualde horietako datuak.

Egia esan, Ordiziako lanean ez ditut NOR-NORK irrealiseko adizki asko bildu (cf. Garmendia & Etxabe 2004). Haatik, dauden horiek hona ekarri ditut, eta badirudi XVIII. mendean eta gaur egun ez direla adizki berak erabiltzen: Otxoa Arin ordiziarrak *egin* laguntzaileak ere badarabiltza agintera eta xedezkoan; aitzitik, gaur egun **ezan*-dunak erabiltzen direla dirudi, eta beraz, *egin*-dun adizkiek atzera egin dutela. Bestalde, Zegaman:

15. taula

NOR-NORK irrealisak Zegaman, XVIII. mendean eta gaur egun

	XVIII. mendean (ZegDot 1741)	Gaur egun (Azurmendi 1998: 73)
Agintera		
Zuk-hura	<i>regutu etzazu</i> (2), <i>regutu ezazu</i> (3at.)	<i>zazu</i>
Xedezkoa edo [<i>*ezan</i>egin + -(a)n/-(a)la] erako agintera		
Hark-hura	<i>reina dezala</i> (40at.)	<i>dezala</i>
Guk-hura	<i>ecutsi dezagun</i> (17at.), <i>eguin dezagula</i> (41), <i>reverenciatu dezagun</i> (43at.)	<i>dezaun</i>
Haiek-hura	<i>governa decean</i> (44)	<i>dezen</i>
Hark-haiek	<i>recebit dizan</i> (sic) (53at.)	<i>ditzela</i>
Ahalera		
Hark-hura	<i>eragotci dezaqueanic</i> (60at.) / <i>etcin falta lezaqueana</i> (36at.), <i>etcin quendu lezaquean</i> (61at.)	<i>dezake/lezake</i> eta <i>daike</i> (baita beste pertsonekin ere: <i>daikek</i> , <i>daike</i> , <i>daikeu</i> , <i>daizket</i> , <i>daizke</i>)

Ikus daitekeenez, NOR-NORK saileko aginteran eta xedezkoan, **ezan* laguntzaileak adizkiak ageri dira Zegaman XVIII. mendean eta gaur egun. Ahaleran, berriz, soilik **ezan*-dunak daude Zegamako dotrinan (1741),⁴³ baina Azurmendik (1998) *egin*-dun adizkiak ere badakartza. Beharbada, Goierriko hegoaldean nahiko modernoak izan daitezke (ahalerako) *egin*-dun adizkiak, ez baitira erabat nagusi Zegaman, ezta Ataunen ere (cf. Azurmendi 1997, 1998).

Esandakoa aintzat hartuta, honako hau ondoriozta liteke a) aukeran adierazi bezala: badirudi Goierriko ipar-erdialdean, XVII.-XVIII. mendeetan, gaur egun baino ekialderago heltzen zela *egin* NOR-NORK irrealisetan, eta Ordiziaraino heltzen zela sail bipertsonaleko aginteran, xedezkoan nahiz ahaleran. Hala, pentsa daiteke *egin* laguntzaileak atzera egin duela eskualdearen ipar-erdialdean (cf. OArin 1713 vs Garmendia & Etxabe 2004), gaur egun ahaleran soilik erabiltzen baita herri gehiengotik, eta mendebalaren dauden herrietan soilik irauan baitu aginteran eta xedezkoan.

⁴³ Vs Otxoa Arinen (1713) *daique* (153), *daiquean* (67), *daguiquealaric* (166) 'dezake, dezakeen, dezakeelarik'; *leiquean* 'lezakeen' (71); *daiquegun* 'dezakegun' (42), etab.

Aitzitik, Goierriko hegoaldeko herrietan *egin* “duela gutxi” hedatua izan daiteke —XIX.-XX. mende bitartean, agian— (cf. ZegDot 1741 vs Azurmendi 1998), eta ematen du, Urolan bezala, ahalerako adizkietan dagoela hedatuen geografikoki.

Honenbestez, Goierriko hedadura geografiko eta funtzionala ikusita, baliteke mendebaleko berrikuntza (NOR-NORK sailean) Arabatik —San Adriandik barrena— zuzenean Goierriira iritsi beharrean, Debarrotik barrena iristea. Aukera moduan gogoan izan beharreko hipotesia da hori ere, nahiz eta ditugun datuekin zaila den ezer ziurtatzea.

3.2.3. Tolosaldea

Tolosaldeko testuei begiratzeak lagun dezake Goierrikoa ere argitzen: Tolosa inguruan NOR-NORK irrealisetan *egin*-dun adizkiak aurkituz gero, Goierri beharko genuke inguru horren eta mendebalaren arteko lotura azaltzeko. Izan ere, Urolako testu zaharrak eta gaur egungo datuak ikusita iradoki dut, XVII.-XVIII. mendeetan, Azkoitian izan zezakeela muga Urolan *egin*-ek NOR-NORK irrealisetan. Hori horrela izanik, pentsa daiteke Goierri zatekeela mendebalaren eta Tolosaren arteko lotura mendebaleko berrikuntza honen hedadura geografikoan, eta ez Urola. Hau da, mendebaleko *egin* NOR-NORKEN Tolosaraino iritsi bazen, Goierritik iritsi behar zen, eta ez Urolatik.

Testu zaharrei begiratura, Elduaingo bertsoetako (1619) agerraldiak pentsarazten dit mendebaleko berrikuntza Tolosalderaino iritsi bide zela; eta nahiko goiz gainera, XVII. mende hasierakoa baita adibidea, nahiz eta erabat nagusi ez izan. Testu horretan *egin* nahiz **ezan* laguntzaileekin ageri da agintezko adizki berbera (‘ezak’):

- (4) a. *Educac gueldiric porrua / eta jan EGUIC sagar eldua* (EldBerts 1619: 2. berts. 15-16. lerroak)
 b. *Iracurri ECAC ondo, a hai, / edo eguingo dec hoean “ai”* (EldBerts 1619: 2. berts., 19-20. lerroak)

§ 2n aipatu dudanez, Elduaingo apaiza izandako Joan Olaondoren etxean topatu zituzten euskarazko bi bertso-sorta horiek (cf. Bilbao 2014), eta horregatik, pentsa daiteke bertako hizkera dela bertso horietakoa. Aitzitik, **ezan* laguntzaileeduna da 1763ko Berastegiko testuan ageri den adizki irrealis bakarra, xedezkoa kasu honetan (cf. Satrustegi 1987: 129):

- (5) *Huquendue nola eguin bear dan. Cepoari husaia quenzecoa. Lendabizicoa: bear du artu lurrezco cazuela bat berrie, ezertan erabili gabeco, eta urez beteta iraraquin, quenceco husaia edo portaleza, ez DEZAN manteca* penetratu (Berastegi 1763: 4-6. lerroak)

Esan bezala, Berastegiko testuan (1763) ageri den adibide bakarra **ezan*-duna da, baina, Elduaingo bertsoetako (1619) adibidea ikusita, baliteke *egin* ere erabili izana bertan; Elduaing eta Berastegi elkarren ondoan daude. Tolosa inguruko testu zaharrei begiratzen jarraituta, NOR-NORK irrealisetako *egin*-en gainerako agerraldiak zalantzazkoak dira:

- (6) eman EGUIZU *egun gueren egunoroco oguia* (Iraz 1739: 3)
 (7) *Te quiero en el alma / sinistu EGUIZU / cuerpo, alma y vida / zurezat naucazu* (Zuazola 1775: 82. lerroa)

Alde batetik, Vicente Zuazolaren bertsoetan (1775) *sinistu egizu* ageri da (eta *di(t)zagun*). Aipatzekoa da, ordea, bertso horietan NOR-NORI-NORK realiseko *ceuztazun aguindu* (66. lerroa) ere badagoela; hala, irrealisetako *egin*-ekin zalantza izan badezakegu ere, realiseko *eutsi* laguntzaileak mendebalerago garamatza.⁴⁴ Litekeena da, beraz, nola *ceuztazun* ‘zenidan’ hala *egizu* ‘ezazu’ adizkien agerpena hizkuntzaz kanpoko arrazoiren bati zor izana; esate baterako, bertsoen berezko jatorriari edo egilearekin lotutako gorabeherei.

Bestalde, Irazustaren dotrinako (1739) *eman eguizu* adibidea daukagu. Horrelako formulak zaharrak izaten dira, baina kontuan hartu behar da dotrinetan askotan errepikatzen den esaldia dela, eta beraz, ikasia ere izan daitekeela. Halere, Eneko Zuloagak ohartarazi didanez, inprenta-akastzat hartu liteke adibidea; izan ere, otoitz horrek NOR-NORI-NORK eskatzen du, eta Irazustak berak otoitza errepikatzen duenean *eman eguiguzu* ‘iezaguzu’ tripersonala dakar (1739: 23-24): “eman EGUIGUZU egun gueren egunoroco oguia”. Hortaz, errata izan liteke (6) adibidekoa, *eguiguzu* beharrean *eguizu* jartzearen ondorio. Akatsa dela pentsatzera eramaten nau, halaber, adizkiaren bakantasunak: *egizu* laguntzailearen adibide bakarra dago testuan, eta, aldiz, *ezazu* ugari daude.

Irazustaren 1739ko dotrina da, momentuz, Tolosaldeko eskualdean dugun lekukotasun (zahar) sendoena. Aipatu dut testu horretan ez dagoela NOR-NORK irrealisetako *egin*-en adibide ziurrik, baina, era berean, erakusten du berez ez dela harrigarri aztergai den berrikuntza Tolosaldean aurkitzea (cf. EldBerts 1619): Irazustaren testuan erabiltzen den euskarari erreparatuta, ematen du mendebaleko nahiz ekialdegaroko hizkuntza-eraginaren artean egon zitezkeela Tolosaldeko herriak, bi eremuetako hizkuntza-ezaugarriak elkartzen baitira testuan.⁴⁵ Hortaz, Elduaingo bertsoetako *eguiç* adizkia azaltzeko aukera bat izan daiteke pentsatzea Goierriatik hurbil dauden Tolosaldeko hego-ekialdeko herrietatik hedatu zela *egin* bertara (NOR-NORK sailean); baina ez dirudi eskualde osora hedatu zenik, esate baterako, ipar-mendebalean ez baitago (cf. Iraz 1739). Era berean, Tolosaldeko lehen lekukotasuna xvii. mendekoa izateak (cf. EldBerts 1619) pentsarazten dit, Goierriin, testuen bidez jakin dezakeguna baino lehenago ere bazegoela *egin* NOR-NORK irrealisetan (cf. OArin 1713), mende bat lehenagotik, gutxienez.

3.2.4. Beterri eta Gipuzkoako (ipar)ekialdea

Ez dira asko Beterri eta Gipuzkoako (ipar)ekialdean ezagutzen ditugun testuak, eta are gutxiago NOR-NORK irrealisak ageri direnak. 1716ko Lasarteko bertsoetan eta

⁴⁴ Mounolek honela dio (2015: 480): “**edutsi* laguntzailea mendebaldeko testuetan baizik ez da aurkitzen (Abend, Last, Frantz, RS, Zum, Bet, Laz)”. Aldaik (2014: 231) ere ildo beretik, baina mendebaleko eremua pixka bat zabaldua: “Los primeros textos del euskera occidental muestran que el auxiliar de raíz *-i-* era todavía usado junto a **edutsi* en algunos (bien que no muchos) casos, en zonas de la Bizkaia occidental (*Refranes y Sentencias*, Bilbao), del Alto Deba (Garibai, Arrasate-Mondragón) y más que nada de la Álava oriental (poesías de Lazarraga, Barrundia)”.

⁴⁵ Adibidez: NOR-NOR-NORK irrealisetako *barcatu eguiuzcutzu* (3), *eracutsi eguiguzu* (5), *esan eguidazu* (11) eta *ez diazadala galdetu* (20), *eman diazagula* (23), *barcatu diatzaiztula* (24), etab. (cf. Leturiaga prestatzen-a); *edun* erroko *deban* (9) | *ceban* (53), *debela* (20) | *ceben* (54) eta *du* (9), *duan* (12) | *zuan* (4), *due* (21), etab.

Donostiako Pepe eta Josefaren 1761eko gutunetan **ezan* laguntzailekun adibideak baizik ez dira ageri:

- (8) *Plaza batean esango dittutt egundañoco gusiác / estaquienac ycasí BIZA* ‘bitza’, *ysango dira eguiaq* (LasartBerts 1716: 18, cf. Satrustegi 1983b: 576)
- (9) a. *baldin nai uadescu onean ybili nerequin eta nere aita Jaunarequin*, gastinga ZASU ‘ezazu’, eguin DESALA *seroni bacina besela justiya* (DonostiaGut 1761: 2.6-2.8)
- b. *bada nic dicut cariño aundi bat esin giago* esan NESAQUEANA ‘nezakeena’ (DonostiaGut 1761: 7.10-7.11)

Aitzitik, *egin* laguntzailearen adibideren bat bildu dut Lubietaren gramatikan (1728) eta Etxagarairen lanean (xviii-xix):

- (10) a. *ezango det al DAGUIDAN bezala* (Lubieta 1728: 223)
- b. *escasen diogu Trinidadé Jaun poderosoari digun favorea eta lagun DAGUIGUN gure obra gucietan* (Lubieta 1728: 386)
- (11) *Manutxu itxi IZU / mollar bitxiguba, / ez du antxi antxikan, / ene koitaduba, / erdu ona, Txomintxu, / erdu, neskatilla, / ariñ kaderak, txutxu, / Jesusaren bi-lla* (Etxag 1814, cf. Zavala 1964: 28)

Lubietaren (10a) adibideari dagokionez, *egin* (semantiko) trinkodun adizkia izan daiteke, ‘egin dezakedan bezala’ adiera lukeena, eta beraz, ez genuke hartuko aztertzen ari garen adizkien gisakotzat. (10b) adibidea, berriz, NOR-NORK sailekoa dela pentsa daiteke *dagi*-duelako (vs NOR-NORI-NORKEKO *degi*-), baina NOR-NORI-NORKEKO ‘lagun diezagun’ adiera izan dezake,⁴⁶ edo *lagun egin* adizkiaren forma trinkoa ere izan daiteke. Ez dago hain garbi, beraz. Bestalde, (11) adibideko Etxagarairen testu zatiak bizkaieraz idatzia dela dirudi: *erdu* eta *antxi antxikan* ere baditu, *OEH*ren arabera Bizkaian eta Gipuzkoako bizkaitar eremuan jasoak direnak. Hain zuzen ere, Etxagarairen adibide hori bera ageri da *OEH*n eta “versos en dialecto vizcaino” direla esaten da.

Honenbestez, ez dut uste aipatutako adibideekin ziur esan daitekeenik NOR-NORK irrealisetako *egin* laguntzailea Beterriraino iritsi zela; nahiz eta testuok, oro har, dialektalak diruditen, aztertzen gabiltzan ezaugarriaren adibideak oso labainkorrak dira, interpretazio bat baino gehiago izan dezaketenak, edo mendebaleragoko hizkera islatzen duten testu zatiak direnak. Hortaz, Beterrira *egin* ez zela iritsi pentsatuta, Gipuzkoa (ipar)ekialderago ere **ezan* soilik egotea esperoko genuke, eta hala dirudi: *guarda zazu* (3), *adora dezagula* eta *servi dezagula* (4), *izan ezezan* (7), *procura dezagun* (12) eta *adi lezaquen* (1) ageri dira 1778ko Hondarribiko testuan.⁴⁷ Gaur egun ere **ezan*-

⁴⁶ Gogora dezagun lehenago ere esandakoa: bizkaiera ez beste euskalkietan ez zaio horren garbi eutsi adizkietako *ale* bereizketari (cf. Mitxelena 1954: 30).

⁴⁷ Egilea Roque Jacinto Salazar dela uste da, Hondarribiko erretorea izandakoa (cf. Satrustegi 1979). Hondarribian garai hartan hitz egiten zen euskara islatzen dela dirudi, herri-hizkerako zenbait ezaugarri baititu testuak: bokal-elkarketan ondorioz sortutako aldaketak (*gañian* 3, *aurrian* 5 eta *lenda-bisicua* 4, *demoniuac* 8); *nere* ‘nire’ (1); *dituziala* ‘dituzuela’, *ducian* ‘duzuen’ (11), *diciat* ‘dizuet’ (2); *zitian* ‘zizkien’ (2), *citiosten* ‘zizkioten’ (8), etab.

dun adizkiak erabiltzen dira Beterrin eta hortik (ipar)ekialdera NOR-NORK irrealiseta: esate baterako, Lasarten (cf. Labaka, Azurza, Bereziartua 1996), Pasaian (Agirretxe, Lersundi & Olaetxea 2000) eta Lezon (Agirretxe & Esnaola 2000).⁴⁸

Are gehiago, mendebaleko *egin* laguntzailearen adibide ziurrik ez egotearekin batera, **ezan* laguntzaileadun adizki hauen modukoak ageri dira Lubietaren gramatikan (1728) eta Donostiako Pepe eta Josefaren gutunetan (1761):

- (12) a. *Gabonaq* izan DEZASQUIELA ‘ditzala’ / gatz. *Tenga v.m. mui buenas noches* (Lubietia 1728: 3)
 b. Baraxa BEZAZQUI ‘bitza’ *carttaq* / gatz. *Varaxe v.m. las carttas* (Lubietia 1728: 19)⁴⁹
 c. *Emaiog puntu batt, hero* compon ISAZQUIQ ‘itzak’ / gatz. *Dale un punte, o haslas componer* (Lubietia 1728: 6)
 d. Garvi ZAZQUIQ ‘itzak’ *bazoag* / gatz. *Limpia los bazos* (Lubietia 1728: 10)
- (13) *Josseph Juakin estatorenean*, bigal CHASQUIZU ‘itzazu’ *erespuetac Madalenequin Mandazayarequin zin falta* (DonostiaGut 1761: 1. gutuna, 33. lerroa)

NOR-NORK irrealisetako **ezan* laguntzaileadun adizki horiek, ohiko [-it- + **ezan*] egitura beharrean, [**ezan* + -zki-] egitura dute osagarri pluralarekin. Esate baterako:

- (14) ZA-ZKI-ZU
**ezan-NOR3pl-NORK2sg*

Lehendik ere ezaguna zen egitura hau Nafarroa Garaian, Lapurdin eta Nafarroa Beherean (cf. Camino 2013: 123-124), eta orain, datuok ikusita, badirudi Beterrin inguruan ere badagoela edo egon izan dela. Honenbestez, esan daiteke Beterrin eta Gipuzkoako (ipar)ekialdeko testuetan, mendebaleko *egin* laguntzailea ez egotearekin batera, Euskal Herriaren erdialde zabalarekin batzen duen berrikuntza bat dagoela NOR-NORK irrealiseta.⁵⁰ Gipuzkoako beste eskualdeetan ez dut [**ezan* + -zki-] egituradun adizkirik topatu NOR-NORKEN, eta hortaz, baliteke berrikuntza hau, Gipuzkoan, Beterrira mugatzea. Alabaina, baliteke Oiartzualdean ere erabili izana; Beterrin eta Oiartzualdearen artean dagoen Pasai Donibanen, duela gutxi arte behintzat, *saskisu* ‘itzazu’ eta *saskisute* ‘itzazue’ erakoak ibili dira (Agirretxe, Lersundi & Olaetxea 2000: 111).⁵¹

⁴⁸ Pasai Donibanen *leike* ‘lezake’ eta *leiske* ‘litzake’ erabiltzen dira NOR-NORK saileko ahaleran (Agirretxe, Lersundi & Olaetxea 2000: 111). Adibide gehiago izan gabe, zaila da adizki horien jatorria zein den jakitea: adibidez, *leike* eta *leiske* iragangaitzak (< **edin*, cf. Agirretxe, Lersundi & Olaetxea 2000: 108) sail iragankorrera heda zitezkeen, aditz-paradigma soildu nahia ondoz; baliteke, halaber, adizkiok jatorriz iragankorrek izatea (< *egin*), baina zaila da hori frogatzea testu zaharretan *legike* ‘lezake’ modukorik izan gabe. Argitzeko geratzen da gaia, beraz.

⁴⁹ Transkripzioan oharra dago: “[bezazqui] eskuizkribuan *bezazqu-*, orria eskuinetik moztuta baitago”.

⁵⁰ -zki- pluralgileak jatorrian duen datiboarreko marka dela eta (-zki- < -z-ki- < -z-*gi-, cf. Ariztimuño 2013: 370), pentsa daiteke datibodun sailetik hedatu zela pluralgile hau NOR-NORK sailera.

⁵¹ Baita *tzikltzin* ‘itzak/itzan’ ere (Agirretxe, Lersundi & Olaetxea 2000: 111), non -(i)zi- pluralgilea dagoela dirudien.

3.2.5. *Nafarroako mendebala*

Ondoko eskualde/lurraldeetan begiratzen jarraituta, NOR-NORK irrealisetako *egin* dirudien adibide bat dago Nafarroako Araitzen, 1610eko Intzako testuan:

- (15) *Micheto*, veguiraycu *cer ari caren. Sorgina carela esaten badecu, erreco çaitue* (Intza 1610, cf. Reguero 2019a: 439)

Reguerok (2019a) esaten duen moduan, adizki hori *veguira eguizu* ‘ezazu’ batetik etor liteke. Gainera, Intzako (1610) testuko adibidea ontzat hartuta, geografikoki nolabaiteko jarraikortasuna legoke mendebaleko *egin* laguntzailearen hedaduran: Arabatik, edo Debarrotik agian, Goierri (ipar-erdialde)ra → Goierri (ipar-erdialde)tik Tolosaldeko hego-erdialdera → Goierritik edo Tolosaldetik Nafarroako Araitz ingurura.

Halere, *egin* laguntzailearen adizkietan *g* eroria den adibide gehiago beharko genuke XVII. mende hasierarako *veguiraycu* < *veguira eguizu* gertatu ahal izan zela ziurtatzeko, hots, kontsonante erorketa gertatua zela baieztatzeko. *EKC*n begiratuta, XVIII. mendearen bigarren erditik aurrerakoak dira *g*-rik gabeko *eizu* ‘ezazu’ bezalako agintezkoak. Dena dela, lehenago ere ageri dira *egin*-ekin erroan *g*-rik ez duten beste adizki batzuk: esate baterako, Lazarragak *daigun* ‘dezagun’ gisakoak darabiltza XVI. mendean (cf. Mounole 2020: 176).

Haatik, baliteke *veguiraycu* **edun*-en trinkoa izatea (Lafon 1943: 96, cf. *beguirauçue*; Mounole 2020: 179, cf. Lazarragaren *beguirauçu*), eta hala, *begira eduzu* (> *begirauzu* > *begiraizu*) bezalako adizki batean izatea jatorria, eta ez *egizu*-n. Honenbestez, 1610eko Intzako testuko agerraldia ez da erabat ziurra. Nafarroako mendebaleko testuetan dauden gainerako adizkiak **ezan* laguntzailearen dira. Hona hemen adibide batzuk:⁵²

⁵² Tauletako testuez gain, duela gutxi argitara eman diren Jose Ramon Minondo goizuetarraren gutunetan (1790-1803) ere **ezan*-dun adizkiak soilik daude (cf. Salaberri Zaratiegi *et al.* 2021: 90-92).

16. taula

NOR-NORK agintezkoak Nafarroako mendebaleko testuetan

Altsasuko auzia (c. 1648) (cf. Erdozia 2005)	Zuk-ni	<i>atera naçaçu</i> (46r) eta <i>atera naçazu</i> (74v), <i>atra nazazu</i> (237v, 238r, 240v)
	Zuk-hura	<i>atra ça[çu]</i> (270r)
	Hark-hura	<i>uzi dezala</i> (225), <i>engaña deçala</i> (228r, 274v) eta <i>engaña dezela</i> (250r)
	Zuek-hura	<i>atra zaçue</i> (240v) eta <i>atra eçaçue</i> (270r)
Uharte-Arakilgo dotrina (cf. Arakama 1994)	Zuk-hura	<i>erregu zazu</i> (1) eta <i>erregutu zazu</i> (1), <i>esan zazu</i> (3, 7) eta <i>esan chazu</i> (13)
	Hark-zu	<i>salba cechale</i> (1)
	Hark-hura	<i>procuratu dezala</i> (15)
	Guk-hura	<i>eguin zagule</i> (8), <i>icutsi zagun</i> (13); <i>ez dezagule utci</i> (8)
	Zuk-gu	<i>libra ga(t)chazu</i> (1, 3) eta <i>libratu gachazu</i> (8)
	Zuk-haiek	<i>izul ichazu</i> (1)
Leitzako dotrina (xviii) (cf. Reguero 2019b)	Hark-gu	<i>libratu guechala</i> (8), <i>eraman gechala</i> (21)
	Nik-zu	<i>utci zaizadan</i> (156v)
	Zuk-hura	<i>ezcon dezazun</i> (83v)
	Hark-hura	<i>eztezala luzatu</i> (66v), <i>disponi dezala</i> (82v), <i>etsan dezala</i> (105r) / <i>deitu zezala</i> (121r); <i>esan beza</i> (83r)
	Guk-hura	<i>alaba dezagula</i> (67r), <i>entendi dezagun</i> (19r), <i>contu eguin dezagun</i> (88r, 166v), <i>ies eguin dezagun</i> (29v)
	Haiek-hura	<i>icasi vezea</i> (149v)
	Zuk-gu	<i>libra gaizazu</i> (47v)
	Zuk-haiek	<i>vial itzezue</i> (81v)
Hark-haiek	<i>recivi dizan</i> (30r)	

17. taula

NOR-NORK xedezkoak eta ahalerakoak Nafarroako mendebaleko testuetan

Uhartte-Arakilgo dotrina (cf. Arakama 1994)	Hark-hura	<i>batarietu dezaque</i> (14), <i>errecibityu dezaquenac</i> (17)
	Guk-hura	<i>mereci dezagun</i> (1), <i>erreberencietu dezagun</i> (9), <i>aumenta dezagun</i> (17) <i>eciñ asi dezaquegu</i> (14), <i>eciñ apartatu dezaquegun</i> (19)
	Guk-haiek	<i>socorrityu dechazquegu</i> (16)
	Haiek-haiek	<i>aci dechazten</i> (18)
Leitzako dotrina (xviii) (cf. Reguero 2019b)	Hark-hura	<i>jaquin dezan</i> (82r), <i>ies eguin dezan</i> (89v), <i>goza dezan</i> (96v), <i>ezagu dezan eta honra dezan</i> (22v), <i>ecus dezan</i> (22v) <i>elegi dezaque</i> (82v), <i>tiratu dezaque</i> (94v), <i>etzin sujeta dezaque</i> (102v) / <i>lo eguin zezaquean</i> (96r)
	Guk-hura	<i>eduqui dezagun</i> (156r), <i>ezagu dezagun eta alaba dezagun</i> (39v)

Gaur egun ere ez dirudi NOR-NORK saileko irrealisetan *egin* egon izanaren arrastorik dagoenik Nafarroako mendebaleko hizkeretan (cf. Zuazo 2010: 137-138; Apalauza 2012: 383-384).

3.2.6. Arabako ipar-ekialdea

Goierriko gorabeherak argitzeko, lagungarri izan daiteke Arabako ipar-ekialdeko testuetan begiratzea. Ozaetako Luzuriagaren sermoian (1682) adibide bakarra dago, eta *egin* laguntzaile duna da: *euci eguiçu* ‘ezazu’ (cf. Mitxelena 1964 [2011: 154]). Sabandoko Gamizen olerkietan (c. 1770) ere *egin*-dun adibideak baizik ez daude (cf. Goikoetxea 1998): agintezkoak dira *euqui eguizu* ‘ezazu’ (514) eta *pistu naizu* ‘nazazu’ (514), baldintzazkoak *ezpadaigu galdu* ‘ez badugu galtzen’ (516), *egin badai* ‘egiten badu’ (516), eta baldintza nahiz ahatera adierazten du *albadaygu eguin* ‘ahal badugu egin’ (513) adibideak.

Alabaina, Garcia de Albeniz ariarraren 1778ko testuan *egin* laguntzaile dun adizkiak nagusi izan arren, **ezan*-dun adibideren bat ere badago NOR-NORK aginteran (cf. Altuna 1995b: 107-108): *beguira eguizu* ‘ezazu’ (167), *erregutu eguizu* (168, 169), *abrigadu eguizu* (169), *assistidu naizu* ‘nazazu’ (167), *barcatu naizula* ‘nazazula’ (171), *mereci deidan* ‘dezadan’ (172), baina *veguira zazu* (167), *admitidu zazu* (173). Aintzat hartuta Araia Nafarroako mendebalek eta Goierriko hegoaldek gertu dagoela, eta inguru horietan **ezan* soilik aurkitu dela testu zaharretan, baliteke eskualde horiek lagundu izana Arabako Araian ere **ezan* erabat ez galtzen; eta alderantziz, baliteke Arabako Araian **ezan* guztiz galdu ez izanak laguntzea Goierriko hegoaldean erro zaharrari eusten.

4. Ondorioak

Saio honetan, Gipuzkoa (erdialde)ko testuetan ageri diren NOR-NORK saileko **ezan* eta *egin*-dun adizkiak izan dira ikergai. Eskualde bakoitzeko testuak xeheki aztertuta, Goierriko eta Urolako *egin*-en erabilera zehazten saiatu naiz geografiaren, gairiaren eta banaketa funtzionalaren arabera. Horrez gain, Tolosaldean, Beterrin nahiz Gipuzkoako (ipar)ekialdean ere begiratu diot ezaugarri honi, bertan ere mendebaleko *egin* NOR-NORK irrealiseta benetan erabiltzen den edo erabili izan den jakiteko (NOR-NORK irrealisen inguruan, cf. Leturiaga prestatzen-a).

Urola eskualdeari dagokionez, ikus daiteke (gutxienez) XVI.-XVII. mendeetatik baliatu izan dela Azkoitian NOR-NORK saileko *egin* (cf. AzkBerts 1515, SumBrev 1614). Eskualde osoa kontuan hartuta, ordea, baliteke gaur egun baino mugatuago egotea geografikoki XVII.-XVIII. mendeetan: Azpeitia herriguneko nahiz Azpeitiko Elosiaga auzoko eta Errezilgo testuetan **ezan* laguntzailea baizik ez da bildu (cf. ErrezilGut 1622; AzpGut c. 1738; AzpAgin 1786). Gaur egun, ordea, erabiltzen dira Azpeitian *daigun/daigula* erako adizkiak, agintezko [*egin* + -(a)nl-(a)la] egituradunak nahiz xedezkoak izan daitezkeenak, baita ahalerako *leike(g)ulleikezu* erakoak ere; baina agintezkoetan (*e*)zazu, (*e*)zazue daude (vs Azkoitiko *e(g)izulizu*, *e(g)izuelizue*). Horrez gain, Errezil-Beizaman ere erabiltzen da *egin* ahaleran.

Badirudi, beraz, Azkoitian baino hedadura funtzional murriztagoa duela Azpeitian *egin*-ek gaur egun, eta are murriztagoa Errezilen eta Beizaman. Aipatu dut berrikuntza batek (izan) duen hedadura geografikoa eta banaketa funtzionala ez dela beti hizkuntza-ezaugarriak eremu horretan duen zahartasun edo berritasunaren erakusle (cf. Camino 2008: 224-225), eta izan daitekeela lekuan lekuko sistema gramatikalean hartutako indarraren ondorio. Nolanahi ere, testu zaharretako eta gaur egungo datuak alderatuta, uste dut aukera moduan, behintzat, pentsatu eta aztertu beharrekoa dela NOR-NORK saileko *egin* Urolako eremu batzuetan beste batzuetan baino lehenagotik dagoelako hipotesia: SumBrev-eko (1614) *dagiana* eta gaur egungo *daiela/deiela* ‘dezala’ Azkoitian, vs AzpAgin-eko (1786) *dezala* baina gaur egungo *daiela/deiela* ‘dezala’ Azpeitian. Hortaz, honako galdera hau egin dut: pentsa ote daiteke XVII.-XVIII. mendeetan NOR-NORK irrealiseta *egin*-ek Azkoitian zuela muga Urolan, eta beraz, Azpeiti-Errezil-Beizama ingurura geroago iritsi dela, demagun, XIX.-XX. mendeetan?

Behar baino testu eta adibide gutxiago ditugu galdera horri ziurtasunez erantzun ahal izateko: baliteke Azpeitiko herrigunean ere *egin* egotea XVIII. mendean, nahiz eta agian ondoko auzoetan ez egon —Elosiagan, adibidez—. Era berean, zaila da jakiten Azpeitira eta —hedadura funtzional (are) murriztagoa duen— Errezil-Beizamara garai berean iritsi ote zen mendebaleko berrikuntza. Gai hau argitzen lagun dezake, besteak beste, Loiolako dotrina (xviii) nork eta noiz idatzia den jakiteak, testu horretan *egin*-dun adizkiak baitaude NOR-NORK irrealiseta.

Goierriin, bestalde, Otxoa Arinek erakusten du XVIII. mende hasieran Ordiziaraino heltzen zela *egin* NOR-NORK irrealiseta. Goierriko beste lekukotasunak ez datoz bat Otxoa Arinen dotrinako datuekin, **ezan* dute soilik NOR-NORK irrealiseta (cf. Miserere xvi, GabKant 1705, ZegDot 1741, GoiPlat xviii). Hori dela eta, zantzaz sortzen da mendebaleko berrikuntzak eskualde honetan izan zezakeen hedaduraren inguruan. Galdera hau planteatu dut, testuetako datuak gaur egungoekin alde-

ratu eta aukera bat baino gehiagotan pentsatu ondoren: ba ote liteke Goierri guztian hedadura bera ez izatea NOR-NORK saileko *egin*-ek, eta hala, eskualdearen ipar-erdialdean erabili izana XVIII. mende hasieran (cf. OArin 1713), baina ez hegoaldean (cf. ZegDot 1741)?

Aukera hau ontzat emanez gero, pentsatu beharko da NOR-NORK irrealisetako *egin*-ek atzera egin duela Goierriko ipar-erdialdean, gaur egun ahaleran soilik erabiltzen delako alderdi horretako herri gehienetan, eta mendebaleren dauden herrietan soilik iraun duelako aginteran eta xedezkoan. Aitzitik, eskualdearen hegoaldean *egin* gerora hedatu zatekeen, XIX.-XX. mende bitartean agian; izan ere, gaur egun hegoaldeko dauden herrietan ere erabiltzen da ahalerako adizkietan: Zegaman, Lazkaon, Zaldibian, Legorretan, etab. (cf. Hurtado 2001). Berez, harrigarri da Zegamako testuan (1741) NOR-NORK irrealisetako *egin* ez egotea; zenbait lanetan esan den moduan, historikoki lotura estua izan du Zegamak mendebalarekin, edo zehatzago esateko Arabarekin (cf. Azurmendi 1998 eta 2002; Agirrebeña *et al.* 2007a). Harrigarri da, baina ez da ezinezko, berrikuntza guztiek ez baitute jarraitzen hedadura-eredu bera. Ildo beretik, badirudi Goierri ondoko eskualde batzuetan **ezan*-i eusten ziotela XVIII. mendean: Arabako ekialdeko Araian, *egin* nagusi izan arren, **ezan* ere bazegoen (cf. Albeniz 1778), eta Nafarroako mendebalean, ustez, horixe izan da laguntzaile bakarra NOR-NORK irrealisetan. Hala, baliteke eskualde horiek lagundu izana Goierriko hegoaldean erro zaharrari eusten.

Horri lotuta, aukera moduan aipatu dut balitekeela mendebaleko berrikuntza Arabatik zuzenean ez, baizik eta Debarrotik iritsi izana: adibidez, Debarrotik (Azkoitia eta) Legazpi/Urretxu-Zumarraga aldera, eta handik eskualdearen ipar-erdialdeko gainerako herrietara (eta Ordiziara), baina ez hegoaldera. Hala ere, ditugun datuekin ezin daiteke ziurtatu Zegaman XVIII. mendean *egin* ez zegoenik NOR-NORK irrealisetan, eta beraz, are gutxiago berrikuntzak Arabatik edo Debarrotik egin zezakeen Goierri eta Urolarako bidea.

Halaber, Elduaingo bertsoetako (1619) agerraldia ikusita iradoki dut mendebaleko berrikuntzaren azken uhinak bertara ere heldu bide zirela. Irazustaren testuan, **ezan* laguntzaile adizki askorekin batera, *egin*-en adibide bat dago (*eman egizu*), baina inprenta-akatszat har liteke. Nolanahi ere, Irazustaren testuko beste hizkuntza-ezaugarri batzuei erreparatuta, ematen du mendebal nahiz ekialde zabaleko ezaugarriak elkartzen zirela eremu horretan (cf. NOR-NORI-NORK saileko adizki irrealisak *degi-* eta *diaza-*; *edun* erroko adizki realisak *deu-* eta *du-*); ildo beretik, badirudi NOR-NORK irrealisetan ere bietatik erabili dela Tolosaldeko eskualdean (cf. EldBerts 1619).

Hain zuzen ere, proposatu dudana da Goierritik heda zitekeela *egin* Tolosaldera, Urolatik ezin baitzitekeen hedatu mendebaleko berrikuntza honek muga Azkoitian —edo beharbada Azpeitia (herrigunea)n— bazuen. Hortaz, Goierri (ipar-erdialde) tik Tolosaldeko hego-ekialdeko herrietara irits zitekeen, bi eskualdeek harreman naturala (izan) dutela kontuan hartuta. Horrek, era berean, esan nahiko luke testuen bidez jakin dezakeguna baino mende bat lehenagotik, gutxienez, badagoela Goierriin *egin* NOR-NORKEN, Elduaingo bertsoak XVII. mende hasierakoak baitira.

Dena dela, mendebaleko *egin* Tolosalderaino hedatzekotan, uste dut eskualde honen iparraldean izan zezakeela muga berrikuntzak NOR-NORK sailean. Izan ere, Beterriko nahiz Nafarroako mendebaleko agerraldiek interpretazio edo azalpen bat baino

gehiago izan dezakete: testu zati batzuek mendebaleragoko hizkera islatu bide dute (cf. Zuazola 1775; Etxag XVIII-XIX), eta beste batzuetan ez dago hain garbi NOR-NORK irrealisetako *egin* ote diren, edo beste adizki batzuk (cf. Intza 1610; Lubieta 1728). Hori dela eta, ez dirudi mendebaleko *egin* Gipuzkoako Beterrin —eta hortik eskuin— erabili denik NOR-NORK irrealisetan, edo ditugun datuekin ezin daiteke ziurtatu behintzat. Gainera, mendebaleko berrikuntzaren agerraldi ziurrik ez egotearekin batera, Euskal Herriaren erdialde zabaleko [**ezan* + *-zki-*] egitura duten adibideak daude Beterriko testuetan (Lubieta 1728; DonostiaGut 1761, cf. Leturiaga prestatzen-b). Esandakoa aintzat hartuta, baliteke Tolosaldeko iparralde-Beterrin inguruko eragina hedatuz joan izana Tolosaldeko hegoalde-Goierri aldera, eta horregatik, mendebaleko ezaugarriek atzera egin izana (OArin 1713 vs Garmendia & Etxabe 2004), cf. Camino (2004: 95).

Honenbestez, ematen du Gipuzkoa erdialdeko eskualde guztiak ez direla alderdi berari begira egon historikoki: mendebaleko berrikuntza den *egin* erabili bide da eskualde batzuetan —Urolan, Goierri eta Tolosaldeko hego-ekialdean—, baina ez beste batzuetan —Tolosaldeko ipar-mendebalean, Beterrin eta Gipuzkoako (ipar) ekialdean—, NOR-NORK sailean behinik behin. Era berean, mendebaleko euskararen berrikuntza heldu bide ez den Beterrin Euskal Herriaren erdialde zabaleko berrikuntza bat bildu da: NOR-NORK irrealisetako [**ezan* + *-zki-*]. Esan dudanez, gainera, mendebaleko *egin* dagoen eskualdeen barrenean ere aldakortasuna dago, eta beraz, horiez jardutean ere kontuan izan behar dira zenbait *ñabardura*.

Hori guztia dela eta, orain arte planteatu ez diren galdera batzuk egin nahi izan ditut saio honetan, galdera horiei erantzutea zail bada ere, horietan pentsatzea interesgarri delakoan. Argi dago hizkuntza-ezaugarri gehiago aztertu beharko direla Gipuzkoa erdialdeko eskualdeek ondoko eskualdeekin izan dituzten iraganeko hizkuntz lotura, harreman eta dinamikak sakonago ezagutzeko.

5. Bibliografia

- Agirrebeña, Aintzane, Itziar Alberdi, Xabier Mendiguren & Asier Sarasua. 2007a. *Beasaingo euskara*. Beasain: Beasaingo Udala.
- Agirrebeña, Aintzane, Belen Maiz, Fernando Muniozguren, Asier Sarasua & Miren Zabaleta. 2007b. *Zarautz hizketan*. Zarautz: Zarauzko Udala.
- Agirretxe, Joxe Luix & Imanol Esnaola. 2000. *Lezoko euskararen azterketa*. Lezo: Lezoko Unibertsitateko Udala.
- Agirretxe, Joxe Luix, Mikel Lersundi & Ortzuri Olaetxea. 2000. *Pasaiaiko hizkera*. Pasaia: Pasaiaiko Udala.
- Akesolo, Lino. 1982. Amaseigarren mendeko euskerazko «miserere» bat. *Karmel* 166. 37-47.
- Aldai, Gontzal. 2014. Hacia una periodización de la fragmentación del euskera occidental. *FLV* 118. 221-245.
- Altona, Fidel. 1995a. Loiolako dotrina. *ASJU* 29(2-3). 611-649.
- Altona, Fidel. 1995b. *Acto contriciocoa eriotzaco orduracò*: Garcia de Albeniz araiarraren araberazko eskuizkribua (1778). *ASJU* 29(1). 83-132.
- Apalauza, Amaia. 2012. *Nafarroako ipar-mendebaleko hizkeren egitura geolinguistikoa*. Bilbo: Euskaltzaindia.

- Arakama, Jose Mari. 1994. Uharte-Arakilgo dotrina. *ASJU* 28(2). 659-613.
- Aranburu, Pello Joxe, Marian Bidegain, Antton Idiakez & Iñaki Rezola. 1999. *Jose Otxoa Arin (1672-1743), gipuzkera literarioaren aitzindari*. Lazkao: Goierriko Euskal Eskola, Maizpide Euskaltegia & Lazkaoko Udala.
- Ariztimuño, Borja. 2013. Finite Verbal Morphology. In Mikel Martínez-Areta (arg.), *Basque and Proto Basque. Language Internal and Typological Approaches to Linguistic Reconstruction* [= *Mikroglottika* 5], 359-427. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Ariztimuño, Borja. 2020a. Gipuzkoako euskara zaharre(ta)tik erdialdeko euskarara. In Iñaki Camino, Xabier Artiagoitia, Irantzu Epelde & Koldo Ulibarri (arg.), *Eibartik Zuberoara euskalkietan barrena. Koldo Zuazori gorazarre*, 57-66. Bilbo: UPV/EHU.
- Ariztimuño, Borja. 2020b. Ohar filologikoak Azkoitiko testu aurkitu berriaz: irakurketa proposamena. *ASJU* 54(1-2). 1-18. <https://doi.org/10.1387/asju.23317>.
- Azkue, Resurrección María. 1933. Primer apéndice de la *Morfología vasca*. Conjugación del verbo guipuzkoano. *Euskera* 14(3). 197-223.
- Azurmendi, Joxe Migel. 1997. *Ataungo euskara*. Lazkao: Goierriko Euskal Eskola, Maizpide Euskaltegia & Lazkaoko Udaleko Kultur Batzordea.
- Azurmendi, Joxe Migel. 1998. *Zegamako euskara*. Lazkao: Goierriko Euskal Eskola, Maizpide Euskaltegia & Lazkaoko Udaleko Kultur Batzordea.
- Azurmendi, Xabier. 2002. *San Adrian eta inguruen kondaira*. Lazkao: Goierriko Euskal Eskola, Maizpide Euskaltegia & Lazkaoko Udaleko Kultur Batzordea.
- Bähr, Gerhard. 1925. Flexiones verbales de uso actual en Legazpia (Goyerri). *Euskera* 3. 73-114.
- Bilbao, Gidor. 2012. Lubieta, izen berri bat euskal testuen historian. In Joseba Andoni Lakarra, Joakin Gorrotxategi & Blanca Urgell (arg.), *Koldo Mitxelena Katedraren II. Biltzarra*, 621-649. Bilbo: UPV/EHU.
- Bilbao, Gidor. 2014. Elduaingo bertso iraingarriak. In Ricardo Gómez, Borja Ariztimuño, Gidor Bilbao, Iñaki Camino, Joseba A. Lakarra, Julen Manterola, Céline Mounole, Urtzi Reguero & Eneko Zuloaga (arg.), *Euskal testu zaharren bilduma berria*. Gasteiz: UPV/EHUko eskuizkribu argitaragabea.
- Camino, Iñaki. 2004. Irizpide metodologikoak egungo Euskal Dialektologian. *Euskera* 49(1). 67-102.
- Camino, Iñaki. 2008. Dialektologiaren alderdi kronologikoaz. *FLV* 108. 209-247.
- Camino, Iñaki. 2009. *Dialektologiatik euskalkietara tradizioan gaindi*. Donostia: Elkar.
- Camino, Iñaki. 2013. Euskalkien historia: Lapurdi eta Nafarroa Garaia. In Ricardo Gómez, Joakin Gorrotxategi, Joseba A. Lakarra & Céline Mounole (arg.), *Koldo Mitxelena Katedraren III. Biltzarra*, 77-140. Gasteiz: UPV/EHU.
- Camino, Iñaki. 2016. *Amiküze eskualdeko ^heuskara*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Donostiako Gotzaindegia. 2022. *Donostiako Elizbarrutiko Artxibo Historikoa*. <https://artxiboa.mendezmende.org/eu/>.
- EAEL = Egaña *et al.* (1983).
- Echaide, Ana M. 1984. *Erizkizundi irukoitzza: triple cuestionario, triple questionnaire, Euskara 1925*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Egaña, Miren, Koldo Artola, Juan José Arbelaiz & Fermin Leizaola. 1983. *Euskalerriko Atlas Etnolingüistikoa*, 1. lib. Donostia: Aranzadi Zientzia Elkarte.
- EHHA = Euskaltzaindia (2014).
- EKC = Euskara Institutua (2013).

- Erdozia, Jose Luis. 2005. Zenbait euskal testu Nafarroan xvii. mendean. *FLV* 99. 307-333.
- Etxabe, Karmele & Larraitz Garmendia. 2003. *Zaldibiako euskara: bertako bizimodua, ohi-turak eta pasadizoak*. Zaldibia: Zaldibiako Udala.
- Euskaltzaindia. 2014. *Euskararen Herri Hizkeren Atlas (EHHA)*, 6. liburukia. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Euskaltzaindia. 2021. *Orotariko Euskal Hiztegia*. 9. argit. <https://www.euskaltzaindia.eus/oe/>.
- Euskara Institutua. 2013. *Euskal Klasikoen Corpora (EKC)*. Leioa: UPV/EHU. <https://www.ehu.eus/ehg/kc/>.
- Garmendia, Larraitz & Karmele Etxabe. 2004. *Ordiziako euskara: garai bateko bizimodua eta gaurko hizkuntza-egoera*. Ordizia: Ordiziako Udala & Hitzaro Euskara Elkartea.
- Goikoetxea, Jon. 1998 [1984]. Olerkiak. Gamiz-en olerkiak. In Henrike Knörr & Koldo Zuazo (arg.), *Arabako euskararen lekukoak. Ikerketak eta testuak*. Gasteiz: Eusko Legebiltzarra. 513-516.
- Hurtado, Irene. 2001. *Goierriko eta Tolosalde begoaldeko hizkerak*. Lazkao: Goierriko Euskal Eskola Kultur Elkartea, Maizpide Euskaltegia eta Lazkaoko Udala.
- Irazusta, Juan. 1739. *Doctrina Christiana eguin zuana erdaraz: Aita Gaspar Astete Jesuitac. Ipin du usqueraz D. Juan Irazuzta, erretore Hernialdecoac*. Iruñea: Joseph Joaquin Martinez.
- Kaltzakorta, Jabier. 2019. Seguidillas de Navidad en euskera del Conde de Peñafloreda. *Litterae Vasconicae* 17. 83-124.
- Labaka, Ane, Maria Eugenia Azurza & Juan Inazio Bereziartua. 1996. *Lasarte-Oriako euskararen azterketa*. Lasarte-Oria: Lasarte-Oriako Udala.
- Lafon, René. 1943. *Le système du verbe basque au xve siècle*. Bordele: Delmas (Berrargit. faksim. Baiona & Donostia: Elkar, 1980).
- Lakarra, Joseba A. 1985. Literatur gipuzkerarantz: Larramendiren Azkoitiko sermoia. *ASJU* 19(1). 235-282.
- Lakarra, Joseba A. 1986. Bizkaiera zaharra euskalkien artean. *ASJU* 20(3). 639-682.
- Lakarra, Joseba A. 2014. Gogoetak euskal dialektologia diakronikoaz: Euskara Batu Zaharra berreraiki beharraz eta haren banaketaren ikerketaz. In Irantzu Epelde (arg.), *Euskal dialektologia: lehena eta oraina (ASJUren gehigarriak 69)*, 155-241. Bilbo: UPV/EHU.
- Lakarra, Joseba A., Julen Manterola & Iñaki Segurola. 2019. *Euskal hiztegi historiko-etimologikoa (EHHE-200)*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Leturiaga, Olatz. 2020. Gipuzkoa erdialdeko pluralgileen azterketa. In Iñaki Camino, Xabier Artiagoitia, Irantzu Epelde & Koldo Ulibarri (arg.), *Eibartik Zuberoara euskalkietan barrena. Koldo Zuazori gorazarre*, 367-402. Bilbo: UPV/EHU.
- Leturiaga, Olatz. Prestatzen-a. NOR-NORI-NORK irrealisak Gipuzkoan: **ezan* laguntzaile-dun adizkietako berrikuntzak eta aldaketak.
- Leturiaga, Olatz. Prestatzen-b. NOR-NORK saileko [**ezan* + *-zki-*] egitura Gipuzkoan: irrealis-etako berrikuntzaren eta *-zki-* pluralgilearen hedaduraz.
- Lubieta, Joseph Domingo. 1728. *Diccionario en Castellano y Basquençe que sirve para la enseñanza de la bascongada*. Donostia [Gidor Bilbaoren transkripzioa].
- Madariaga, Juan, José Antonio Azpiazu & Jerardo Elortza. 2009. xviii. eta xix. mendeetako Azpeitiko euskal testu batzuk. *FLV* 110. 5-45.
- Mitxelena, Koldo. 1954. Nota sobre algunos pasajes de *Refranes y Sentencias* de 1596. *ASJU* 1. 25-33.
- Mitxelena, Koldo. 1964 [2011]. *Textos arcaicos vascos*. Madril: Minotauro (Berrargit. OC 12).

- Mounole, Céline. 2007. Perifrazi zaharra mendebalde eta erdialdeko euskara zaharrean: azterketa kuantifikatiboa eta proposamen berria. *ASJU* 41(1). 67-138.
- Mounole, Céline. 2015. Datibo-komunztaduraz eta laguntzaile hirupertsonalen diakroniaz. In Beatriz Fernández & Pello Salaburu (arg.), *Ibon Sarasola, gorazarre*, 473-490. Bilbo: UPV/EHU.
- Mounole, Céline. 2020. Lazarraga Eskuizkribuaren gramatika. In Gidor Bilbao, Ricardo Gómez, Joseba A. Lakarra, Julen Manterola, Céline Mounole & Blanca Urgell, *Lazarraga Eskuizkribuaren edizioa eta azterketa. I. Sarrera, gramatika, hiztegia eta adizkitekia*, 67-235. Bilbo: UPV/EHU.
- Mounole, Céline. & Joseba A. Lakarra. 2018. Euskara Arkaikoa. In Joakin Gorrotxategi, Iván Igartua & Joseba A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia*, 345-468. Gasteiz: Eusko Jauraritza.
- Murugarren, Luis. 1984. Una plática del Goyerri. *ASJU* 18(2). 185-197.
OEH = Euskaltzaindia (2021).
- Ondarra, Frantzisko. 1984. Zegamako *Doctrina Christiana* (1741). *ASJU* 18(2). 3-63.
- Otaegi, Beatriz. 1993. Felipe Agustin Otaegi Beizamako erretorearen eskuizkribuak (1767-1840). Beizama & Donostia: Beizamako Udala, Gipuzkoako Foru Aldundia & Kutxa Fundazioa (Berrargit. elektr., 2014. https://www.euskadi.eus/appcont/tesisDoctoral/PDFak/Beatriz_Otaegi_TESIA.pdf (2021/12/07)).
- Otxoa Arin, José. 1713. *Doctrina Christianaren explicacio Villa Franca Guipuzcoaco onetan euscaraz itc eguiten dan moduan*. Donostia: Pedro de Ugarte.
- Padilla-Moyano, Manu. 2017. *Zubereraren azterketa diakronikoa (XVI-XIX. mendeak). Analyse diachronique du dialecte souletin (XVIe-XIXe siècles)*. Bordele & Gasteiz: Université Michel de Montaigne-Bordeaux & UPV/EHUko doktoretza-tesia. <https://addi.ehu.es/handle/10810/26535>.
- Pagola, Rosa Miren, Ainhoa Beola, Itziar Iribar & Juan Jose Iribar. 1993a. *Bonaparte Ondareko eskuizkribuak. Gipuzkera-1*. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.
- Pagola, Rosa Miren, Ainhoa Beola, Itziar Iribar & Juan Jose Iribar. 1993b. *Bonaparte Ondareko eskuizkribuak. Gipuzkera-5*. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea (Bertsio elektr.).
- Pagola, Rosa Miren, Ainhoa Beola, Itziar Iribar & Juan Jose Iribar. 1993c. *Bonaparte ondareko eskuizkribuak. Gipuzkera-6*. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.
- Reguero, Urtzi. 2019a. *Filologiatik dialektologiara Nafarroako euskarazko testu zaharretan barrena (1416-1750) (ASJUren gehigarriak 71)*. Bilbo: UPV/EHU.
- Reguero, Urtzi. 2019b. xviii. mendeko dotrina argitaragabe bat: aurkezpena eta edizioa. *ASJU* 53(1-2). 225-359. <https://doi.org/10.1387/asju.22417>.
- Salaberri Zaratiegi, Patxi, Juan Jose Zubiri & Iker Salaberri Izko. 2021. *Jose Ramon Minondo goizuetarraren gutunak. Olaberria (Oiartzun). 1790-1807. Edizioa (IKER 42)*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Santazilia, Ekaitz. 2020. Artxibora itzultzearen garrantziaz. Maria Angela de Txakartegiren 1775eko Mutrikuko gutuntxoia. *Lapurdum* 17. 271-281. <https://doi.org/10.4000/lapurdum.3584>.
- Sarasola, Ibon. 1983. Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos. *ASJU* 17. 69-212.
- Satrustegi, José María. 1975. El cebo para la caza del zorro en un documento vasco del siglo xviii. *FLV* 21. 237-246.

- Satrustegi, José María. 1979. Plática vasca del año 1778 en un proceso de Fuenterrabía. *FLV* 32. 287-302.
- Satrustegi, José María. 1983a. Lasarteko bertso paper zahar bat (1716). In *Piarres Laffiteri omenaldia* (IKER 2), 571-581. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Satrustegi, José María. 1983b. Epistolario vasco del siglo XVIII. *ASJU* 17. 3-24.
- Satrustegi, José María. 1987. *Euskal testu zaharrak I*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Satrustegi, José María. 1995. Texto bilingüe de una canción amorosa guipuzcoana del siglo XVIII. *FLV* 68. 37-50.
- Ugarte, Jose Luis & Iñaki Aldekoa. 2007. [*Grand tourra*] Antzerkiaren transkripzioa eta hainbat ohar. *Egan* 60 (1-2). 73-91.
- Urgell, Blanca. 2020. Arabako euskara zer da? Gogoetak euskalkien mugez eta haien sailkapenaz. In Iñaki Camino, Xabier Artiagoitia, Irantzu Epelde & Koldo Ulibarri (arg.), *Eibartik Zuberoara euskalkietan barrena*. Koldo Zuazori gorazarre, 701-736. Bilbo: UPV/EHU.
- Urkizu, Patri. 2009. Un texto olvidado del siglo XVII: *Sumario brebea...* (Azkoitia, 1614). *Revista de lenguas y literaturas catalana, gallega y vasca* 14. 207-217.
- Zavala, Antonio. 1964. *Jose Vicente de Echagaray. Festara. (Bere bertso guzien bilduma)*. Tolosa: Auspoa.
- Zuazo, Koldo. 2010. *Sakanako euskara. Burundako hizkera*. Iruñea & Bilbo: Nafarroako Gobernua & Euskaltzaindia.
- Zuazo, Koldo. 2017. *Mendebaleko euskara*. Donostia: Elkar.
- Zuloaga, Eneko. 2019a. *Mendebaleko euskararen azterketa dialektologiko-diakronikorantz*. Gasteiz: UPV/EHUko doktoretza-tesia. <https://addi.ehu.es/handle/10810/49846>.
- Zuloaga, Eneko. 2019b. Pedro José Aldazabalen euskal testuak: edizioa eta filologia-gaiak. *ASJU* 53(1-2). 361-445. <https://doi.org/10.1387/asju.22418>.